ПРОФ. НИКОЛА МИЛЕВЪ

НА Д. А. ПАНАЗОВЪ
ДВО
СОФИЯ

ИЗБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

КНИГА ПЪРВА

ПОДЪ СТЕНИТѢ НА ОДРИНЪ

София, 1927

ПРОФ. НИКОЛА МИЛЕВЪ

ИЗБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАВА РЕДАКЦИОНЕНЪ КОМИТЕТЪ:

Проф. В. Златарски, проф. Б. Пеневъ
проф. Ст. Консуловъ, Г. Кулишевъ

КНИГА ПЪРВА

ПОДЪ СТЕНИТѢ НА ОДРИНЪ

ПОДЪ СТЕНИТѢ НА ОДРИНЪ

ДНЕВНИКЪ

ВЪЛЧЪ А. ПАЛЧЕВЪ
АДВОКАТЪ
СОФИЯ

Въ единъ твърде кратъкъ периодъ отъ време Никола Милевъ успѣ да остави значителни и трайни следи въ нашата научна и политическа литература.

Въ своитѣ издадени исторически изследвания, както и въ неиздаденитѣ, запазени въ неговата архива, той проявява най-ценнитѣ качества на ученията: основно познаване на специалнитѣ въпроси, които го занимаватъ, способность за системно и методично изследване, широка ерудиция, която позволява на изследвача да проучи и освѣтли своя материалъ отъ различни страни, жива мисъль, която винаги умѣе да отдѣли сжществения отъ незначителното, да одухотвори научното изложение, и най-сетне — творческо прозрение, което долавя връзкитѣ между миналото и сегашното и безпогрѣшно установява актуалното значение на историческия фактъ.

Една неоценима загуба за нашата историческа наука.

Най-силно я чувствуватъ тия, които знаятъ съ какви трудности е придружено издирването на нашето близко и далечно минало и съ

каква сложность отъ проблеми има да се справя българскиятъ историкъ.

Очудватъ ни не само способноститѣ на Никола Милевъ, но и неговото необикновено трудолюбие. Въ неговата твърде ценна архива изобилствуватъ исторически материали, грижливо подредени, събирани отъ времето на неговото студенствуване до края на живота му. Едни отъ тия материали сж отчасть обработени, други сж приготвени за обработка. Всичко е събирано и обработвано съ омисъль — да послужи за основа на една подробна и обстойна история на българския народъ презъ време на турското владичество.

Но Никола Милевъ не живѣеше само съ задълженията на ученията. Еднакво важни бѣха за него и задълженията на гражданина. Множество статии, писани на френски и български, го рисуватъ като общественикъ и разкриватъ предъ насъ ония идеи и идеали, които сж го ржководили винаги въ обществената му дейность. Написани сдържано, проникнати отъ ясна и убедителна мисъль, издържани отъ начало до край въ единъ изисканъ, прецизенъ стилъ, тѣ могатъ да служатъ за образецъ на публицистична литература. Ето отъ кого биха могли да се поучатъ българскитѣ публицисти, средъ които даровититѣ и подготвенитѣ за своето призвание сж твърде малко на брой. Каквито въпроси и да разглежда, Никола Милевъ не губи равновесие, не помрачава мисъльта си, не прибѣгва до реторични фрази: той знае, че единъ публицистъ може да бжде убедителенъ преди всичко съ своята спокойна аргументация и съ широката си фак-

тична осведоменость. Фактитѣ говорятъ по-красноречиво и отъ най-изкусната реторика. Но това не значи, че написаното отъ Милева не е проникнато отъ патосъ. Само че този патосъ не е кресливъ, защото е истински. То е патосътъ на активниятъ гражданинъ, който е всецѣло отдаденъ на своя народъ, участвува въ неговитѣ борби, безъ да вдига шумъ около своето име, следи съ трепетъ събитията, които засягатъ и решаватъ сѫдбата на тоя народъ, радва се на неговитѣ успѣхи и безкрайно страда, когато вижда недостатъцитѣ и ограничената мисъль на неговитѣ водачи.

На много мѣста въ тоя дневникъ Вие ще доловите тая радость и това страдание.

Избранитѣ съчинения на Никола Милевъ ще бѫдатъ издадени въ четири книги. „Подъ стенитѣ на Одринъ“ е първата. Втората ще съдържа избрани политически статии, писани на френски, а третата — статии, писани на български. Въ четвъртата ще бѫдатъ помѣстени статии върху българската история, които представятъ по-общъ интересъ.

По-голѣмитѣ исторически изследвания, които сѫ готови за печатъ, ще бѫдатъ издадени отъ Българската академия на наукитѣ.

На Академията ще бѫдатъ предадени за съхранение и използуване множеството исторически материали — между тѣхъ около 1200 фотографски снимки на документи, ценни за нашата история, запазени въ виенскитѣ библиотеки и архиви, както и въ Ватиканската библиотека.

19. XII. 1926

Редакционниятъ комитетъ

ПОДЪ СТЕНИТѢ ПА ОДРИНѢ

ДНЕВНИКЪ

Октомврий 1912 г.

14.—Днесъ прекарахъ времето въ цензуриране на войнишки писма. „Не грижете се за насъ. Ние сме добре. Гледайте децата и имота. Одринъ ще падне и войната скоро ще се свърши". — Това е, което най-често резюмира съдържанието на тия писма.

15.—Пристигнаха чуждитѣ кореспонденти. Поведохме съ тѣхъ една глуха, но упорита борба.

16. — Чудесенъ день. Листата на черницитѣ капятъ. Още рано страшна канонада оглушава околноститѣ. Цѣлъ день се води сражение по двата брѣга на Марица. Турцитѣ направиха излазъ, но бѣха прогонени въ крепостьта.

Подиръ обѣдъ изкачихме се съ Симонъ на минарето на джамията, отгдето предъ насъ се откри една великолепна панорама. Минаха въ това време нови войски — новосформираната дивизия на Велчева. Предъ моя погледъ се изправи видението на единъ цѣлъ народъ, тръгналъ на война. И мислейки си за боя, който още продължаваше недалечъ отъ насъ, спомнихъ си съ негодуване за наклонността на нѣкои българи да преувеличаватъ опасноститѣ. Трѣбва малодушницитѣ да се избесятъ, за да могатъ другитѣ да вършатъ работа.

17. — Пристигатъ ранени отъ IX дивизия. Въпреки страданията, трогателно спокойствие е изписано на тѣхнитѣ лица. Съ автомобилъ отидохме на гарата, гдето въ лазарета сж тежко раненитѣ. За пръвъ пжть тукъ видѣхъ образа на войната, слушайки охканията.

Подиръ пладне нова борба съ чуждитѣ кореспонденти, особено съ италиянскитѣ, съ Vallier (отъ М а т е н ъ)

и съ Березовски (отъ Биржевыя Вѣдомости). Строгостьта е най-добрата мѣрка противъ тѣхъ.

18. — Ясенъ, топълъ день. Пакъ борба съ кореспондентитѣ. Едни си отидоха, други ще си отидатъ и безъ да искатъ, трети станаха по-кротки. Преди обѣдъ ни зарадва новината, че сме взели Щипъ. Влизането ни въ Димотика се знаеше отъ вчера. Но влизането на сърбитѣ въ Скопие и Велесъ не ни се понрави.

Подиръ обѣдъ разходка по пѣсъцитѣ на Марица: Симонъ, Григоръ, Андрей Николовъ и азъ. Удоволствието ни бѣ помрачено отъ известието, че една сръбска дивизия иде насамъ. Азъ съмъ съкрушенъ, убитъ, както когато съмъ преживѣвалъ най-голѣми скърби. Защо бѣше нуждно това?

Виждаме и другата страна на боя при Кадънъ. Пристигатъ българи и гърци дезертьори и турци-пленници. Разправятъ, че Одринъ е много притѣсненъ.

Единъ нашъ аеропланъ полетѣ надъ Одринъ и пусна прокламациитѣ. Турцитѣ го обстрелвали и пробили на нѣколко мѣста.

Отвратително впечатление ми направи на вечерята разговора на група лѣкари, които безъ срамъ се оплакваха отъ храната.

19. — Снощи си легнахъ по-рано отъ другаритѣ. После дойде Симонъ, съ когото приказвахме. Тъкмо бѣ ни хванalъ сънъ, чуваме тропотъ, викъ, пѣсень, ревъ. Всичко бѣ съединено въ гласа на Григора, който като лудъ повтаряше: La guerre est finie! La guerre est finie! и отъ вълнение не можеше да говори. Кажи, бре Григоре! — La guerre est finie!

Най-после, следъ като дойде на себе си, съобщи ни новината за блѣскавата победа на нашето оржжие при Бунаръ- Хисаръ и Люле-Бургасъ. Малката стаичка се обърна на зала, гдето говорятъ сто души.

Днесъ рано Симонъ и Григоръ заминаха на коне заедно съ кореспонденти за бойната линия. Азъ оставамъ да се разправямъ съ другитѣ.

Станаха известни подробноститѣ на завчерашния бой, които увеличаватъ моята радость.

Между кореспондентитѣ се подозира, че има нѣкой преоблоченъ турски офицеръ.

Мъглата, която бѣ паднала, се вдигна. Хубавъ, слънчевъ день. Всички кореспонденти възпѣватъ въ дописките си това великолепно време.

Днесъ Царьтъ пакъ дойде съ свитата си и генералъ Фичевъ. Присѫтствува на богослужението (Св. Иванъ Рилски) и на молебена. Обстановка тържествена. Служи, съ известна театралность, епископъ Иосифъ Старозагорски.

20. — Изпѫдени бѣха нѣкои кореспонденти. Пакъ изпитване на дезертьори и пленници.

Дъждъ, вѣтъръ.

21. — Мъгливо време. Доведоха пакъ дезертьори и единъ турчинъ пленникъ. Поразителна е разликата между умствеността на българитѣ и на турцитѣ. Повечето отъ последнитѣ не могатъ да отговарятъ на отдѣлнитѣ въпроси, а трѣбва да се оставятъ сами да разправятъ и за всѣки фактъ да се спиратъ.

Утре ще отидемъ на позициитѣ заедно съ чуждитѣ кореспонденти.

22. — Хладно утро, чудесенъ есененъ день. Отвѫдъ моста, на дѣсния брѣгъ на Марица, се събра една голѣмичка група, повечето на конь, Блокъ (кореспондента на Берлинеръ Тагеблатъ) на файтонъ, Барцини (кореспондентъ на Кориере дела Сера и на Дейли Телеграфъ) на една талига съ единъ конь. Съ него е секретаря на Барцини, Радомировъ, който кара.

Омара се дигаше отъ полето, когато загазихме изъ калния пѫть покрай Марица. Куртъ-кале тепе и други височини се бѣлѣеха, снѣжни, въ синята маса на Родопитѣ. Пейзажътъ е мекъ, хубавъ, пѫтуването трудно. Говоримъ съ Барцини за всичко. Той иска да отиде въ първата армия, „защото, казва, имамъ предчувствие, че скоро ще стане боя при Чаталджа, и понеже той ще

бѫде исторически, искамъ да присѫтствувамъ на него и да го опиша". Иска да се застѫпя предъ майора, за да му улесни пѫтуването. Азъ му обещавамъ да сторя каквото мога. Подиръ насъ припка холандския кореспондентъ поручикъ Фабиусъ, който казва, че е дошелъ да види само влизането на българския царь въ Цариградъ, защото такива събития ставатъ на 5—6 столѣтия единъ пѫть.

Минаваме Чѣрменъ, разположенъ по политѣ на единъ хълмъ. По пѫтя — усилено движение: кола съ храни, войници. Стигаме въ Каджкьой, дѣто е щаба на VIII дивизия — едно бедно, много бедно село, препълнено съ военни.

Отъ тамъ тръгваме нагоре, по единъ стръменъ и каленъ пѫть и скоро излизаме на височинитѣ, дето на 7. октомврий стана боя. Откъмъ Одринъ сегизъ-тогизъ се чува по нѣкой топовенъ гърмежъ, но тукъ не би се чувствувала войната, ако не бѣха обозитѣ. Заедно съ нашитѣ селяни има и турци отъ Шуменъ. Върху тѣхното присѫтствие обръщамъ вниманието на Барцини. Като се изкачваме горе — хубавъ хълмистъ кѫтъ, облѣнъ съ лѫчитѣ на есенното слънце, съ дръвчета пожълтѣли и полуголи, съ рѣдко поникнали ниви, — срѣщаме на една поляна файтона на Блокъ и французина Бранже, фотографъ, съ кончето му. Разправя ни, че конницитѣ отишли напредъ, за да видятъ отъ една височина Одринъ. Ние сме разочаровани. Значи, нѣма да видимъ позицитѣ. Трѣбва да се подчинимъ. Барцини се сърди и се смѣта обиденъ. Азъ се мѫча да разсѣя отъ ума му всѣко подозрение за омисъль отъ страна на нашитѣ военни. Тръгваме презъ една нива, краката ни натежаватъ отъ каль и излизаме въ една горичка, дето се е разположилъ на лагеръ голѣмъ обозъ. Далечъ предъ насъ другъ такъвъ обозъ. Виждатъ се съ бинокла и палатки. На дѣсната страна се е прострѣлъ единъ хълмъ съ такава правилна форма, щото изглежда да е правенъ отъ

човѣшка рѫка — трапецъ. Задъ тия височини сѫ българскитѣ позиции. Подъ насъ на лѣво се лъщи и лжкатуши Марица, а оттатъкъ се бѣлѣятъ села. Чува се по нѣкой топовенъ гърмежъ: турцитѣ стрелятъ щомъ видятъ да се покаже нѣкой българинъ.

На поляната закусваме, застанали прави около талигата. Въ това положение французинътъ ни фотографира.

Отдалечавамъ се отъ другаритѣ си (Блокъ и колегата ми М. Василевъ се бѣха вече върнали) и намирамъ хубавъ есененъ минзухаръ. Уморенъ съмъ, при това и ядосанъ, че тая умора е напусто, но чувствувамъ по-дълбоко въ душата си голѣма нежность. Задържахъ за себе си цвѣтя, раздадохъ и на другаритѣ си, които останаха, или се показваха, очаровани. Казахъ имъ да отнесатъ, всрѣдъ толкова огорчения, единъ милъ споменъ отъ освободената страна.

Починахме си и ние и конетѣ и тръгнахме обратно. Сега се върви по-лесно. Скоро ни настигатъ и конницитѣ. Вървимъ по дѣсния брѣгъ на Марица, до моста, построенъ отъ нашитѣ инженерни войски. Марица напомня на мѣста Дунава отвѫдъ Пратера въ Виена. Барцини ми разправя, че имало интервенция на силитѣ — искали да ни спратъ да не влѣземъ въ Цариградъ, като ни даватъ въ замѣна границата на Санъ-Стефанска България. Пита ме за „мисията“ на князъ Виндишгрецъ; азъ не вѣрвамъ че такава мисия може да бѫде повѣрена на единъ младъ човѣкъ. Говоримъ за турцитѣ, за Италия, за Австрия, която Барцини нарича „l'Empire Ottoman civilisé“ и вървимъ между върбалацитѣ по лѣвия брѣгъ на Марица, докато стигнахме до шосето, доволни че излизаме на правия пѫть. Радость кратковременна, защото скоро потъваме въ каль—докато стигнахме до казармитѣ.

Шествието на обоза продължава. Въ 5 часа сме вече въ града.

23—27. Следъ голѣмия бой — затишие. Като че ли удивлението отъ извършения подвигъ е зашеметило не само хората, но и нѣщата.

Ние продължаваме да водимъ отчаяна борба съ кореспондентитѣ. Всички сж недоволни и всички представятъ себе си като фактори. Най-мжчна е работата — следъ като изпратихме италиянцитѣ — съ руситѣ. Азъ успѣхъ вече да се скарамъ съ двама: Березовски и Брешковски.

Тия дни имахме хубаво време, на Димитровдень бѣше необикновено меко. Подробноститѣ по сраженията при Люле-Бургасъ, както и коментариитѣ на чуждия печатъ, окрилятъ радостьта ми и ме повдигатъ предъ собственитѣ ми очи, защото вѣрно съмъ схваналъ събитията и вѣрно съмъ ги оценилъ. Не познавамъ по-хубава, посияйна и по-трайна радость.

Главоболията, които имаме съ кореспондентитѣ, колкото и да сж уморителни, иматъ за мене една добра страна: не само защото се запознавамъ съ чужденци, нѣкои отъ които носятъ имена известни, но още и главно защото ми даватъ случай да влизамъ въ спорове, да защищавамъ мѣрки и да отблъсвамъ претенции; изобщо ме учатъ да се боря съ хора.

Тия дни донесоха за мене и друга радость: на 24-и почнаха да минаватъ отъ тукъ македонски дружини, на пжть за бойното поле. Първи минаха дветѣ дебърски и една скопска дружина. После — солунската. Това покри малко скръбьта, която ме терзае отъ идването на сърбитѣ. Но минава ми сега презъ ума въпроса: като е изпратило насамъ дебряни и скопяни, правителството не показва ли какво е пожертвувало?

Съ дебърската дружина отиде и Симонъ. Нему му бѣше неприятно и неловко да остане тука, следъ като кореспондентитѣ си заминаха.

За сждбата на Одринъ 25 октомврий бѣше важенъ день. Нашитѣ войски между Арда и Марица имаха заповѣдь да атакуватъ и превзематъ турския фортъ Папасъ-тепе. Въ 8 часа сутриньта забуботиха силни топовни гърмежи, които после спрѣха и се повториха подиръ

обѣдъ. Вечерьта тепето бѣ превзето. Споредъ разказитѣ на кореспонденти, които сѫ присѫтствували, боятъ е билъ много жестокъ. Българскиятъ ножъ пакъ се отличилъ.

На 26-и сражението продължи. Една категория хора, особенно лѣкаритѣ и нѣкои протежирани войници, които носятъ червенитѣ си гвардейски фуражки по улицитѣ на Мустафа-паша, почватъ да шушукатъ таинствено, че турцитѣ завзели обратно позицията и че нашитѣ трѣбвало отново да ги атакуватъ. Наистина, има една часть българи, които би трѣбвало да бѫдатъ избесени, за да не смущаватъ другитѣ, които сега градятъ основитѣ на могѫща България. Добре най-после, че признаватъ поне, какво Папасъ-тепе е въ наши рѫце.

На 26-и говорихъ съ Gibbon, кореспондентъ на Дейли-Нюсъ. Той предполага, че следъ войната, когато България излѣзе на Бѣло-море, Англия ще сключи съ нея съюзъ, тъй като една силна България ще спира както Русия, тъй и Австрия да не слизатъ на Срѣдиземно море. Англия, обаче, нѣма да ни допустне да останемъ въ Цариградъ. Азъ му казахъ, че отъ гледище на националнитѣ ни интереси, владението на Цариградъ е за насъ пакостно: народъ малъкъ и младъ, още необзаведенъ, ние ще бѫдемъ погълнати отъ тоя голѣмъ градъ и ще трѣбва да премѣстимъ националния си центъръ — София — много на истокъ.

Много се смѣхъ на некролога въ вестникъ Матенъ за погребението на Господинъ Статукво, дипломатъ.

На Димитровдень имахме чудно меко време. Въ този день на новъ жестокъ бой въ жгъла между Арда и Марица, нѣкаква нега се бѣ разлѣла въ въздуха и топли лъхове галѣха умиращитѣ листа на дърветата.

28. На нѣколко километра отъ тукъ орѫдията гърмятъ и разтърсватъ въздуха. По-на югъ Мраморно и Черно море се оглашаватъ можеби отъ други топовни

гърмежи, откликвайки победната пѣсень на българина и изпращайки въ гроба османското могжщество. Посрѣдъ тия човѣшки борби, природата си живѣе несмутена своя животъ, и срѣщу драмата издига вълшебната сила на поезията. Днесъ бѣше пакъ хубавъ день, необикновено мекъ. И подиръ обѣдъ, освободенъ отъ товара на шинела си, азъ излѣзохъ по моста на Марица да се разходя. Рѣката се е разлѣла и залива цѣлото пространство между по-високитѣ си брѣгове. Гледана отъ страни, съ пластоветѣ пѣна, която влачи, тя прилича на ледена поляна. Отъ моста картината е по-друга. Обърнатъ на северъ, надвесенъ надъ водата, мене ми се замайва свѣсъ и като гледамъ какъ стълбоветѣ разцѣпватъ водната маса, добивамъ впечатлението, че съмъ на параходъ, който пори морето. И вечерьта, когато се приближихъ по едно време, шумътъ, който идеше отъ рѣката при моста, наподобяваше морска повърхность, по която се носи параходъ.

Картината е очарователна. Далеко — синитѣ очертания на Родопитѣ и на Сакаръ планина. Надъ Марица вълниститѣ възвишения, които стѣгатъ нейното легло. Като ги гледамъ, сърцето ми се топи отъ нѣкаква мила радость: покрити съ рѣдка млада трева, нито сухи, нито буйно зелени, тѣ сж сега най-хубави и като че се съчетаватъ съ есенното слънце, което ги огрѣва съ мекитѣ си лжчи. Около Марица пожълтѣлитѣ върби, цвѣтнитѣ храсти и стройнитѣ тополи съ една китка на върха, даватъ една картина, въ която боитѣ се сливатъ въ нежно синьо-сребристо цѣло.

Преживѣхъ единъ отъ най-хубавитѣ дни презъ тая война.

Топовнитѣ гърмежи отъ югоизтокъ не даватъ да забравимъ другата, човѣшката действителность. Даскаловъ дойде отъ позициитѣ и разправя, че тамъ борбата не е престанала. Отъ главното бойно поле известяватъ, че неприятелтъ не се забелязва предъ фронта на нашитѣ

войски, — което свидетелствува, че неговото поражение при Люле-Бургасъ е било страшно. Впрочемъ свидетелството на кореспондента на Дейли Хроникълъ, преведено въ Нойе Фрайе Пресе, получено днесъ тукъ, показва размѣра на нашата победа.

29. — Снощи пакъ излѣзохъ на моста, но зрелището сега бѣше съвсемъ друго — зрелище внушително и страшно.

Къмъ 10 часа вечерьта, седейки въ стаята, дочухъ силни тътнежи; мина ми презъ умъ, че сж топовни гърмежи, но не станахъ. Скоро, обаче, долита единъ отъ колегитѣ и ме вика да отида въ стаята на писаритѣ, обърната на изтокъ, да чуя канонадата и да видя свѣткавицитѣ отъ топовната стрелба. Зданието на конака, особено прозорцитѣ, треперѣха отъ сътресението на въздуха. Огъньтъ бѣше честъ, буенъ, страшенъ, ту като гръмотевица, ту като далечно буботене, ту по-рѣдки и колосални удари. Нощьта бѣше тъмна и хоризонтътъ къмъ северо-изтокъ се освѣтляваше отъ време на време отъ широки свѣткавици. Неизвестността увеличаваше любопитството ни. Знаехме, че нашитѣ не сж имали заповѣдь да нападатъ и, освенъ ако е имало нѣкоя необходимость, не ще се касае за наше действие; предполагахме, че турцитѣ сж предприели нѣкой излазъ. Нѣкои предлагаха да отидемъ на височинитѣ до казармитѣ, отъ дето всичко се виждало; други искаха да се качимъ на минарето на джамията. Предпочетохъ да отида на моста. Гледката отъ тамъ бѣше още по-величествена и страшна. Нощьта бѣше дълбока и таинствена. На изтокъ капнали нѣколко едри звезди, а хоризонта често-често прорѣзватъ свѣткавици. Топоветѣ продължаватъ да бълватъ огънь. Гаубицитѣ съ своето поразително буботене, крепостнитѣ орждия, щракането на полскитѣ орждия, — всичко се сливаше въ единъ адски шумъ. Азъ си мислѣхъ за ужаса, който ще да е царувалъ въ тия страшни минути между населението на града. . .

съюзницитѣ си. За пазенето на Одринъ нашата артилерия и нашитѣ „печенеги“ — допълняющи дружини — стигатъ. А отъ като сж дошли сърбитѣ, не е предприето нищо срещу крепостьта. Напротивъ, нашитѣ офицери не изглеждатъ твърде възхитени отъ съюзницитѣ си: турцитѣ били сега по-смѣли и свободно ходили тамъ, дето по-рано, когато сж били нашитѣ, не сж смѣели да се покажатъ.

Времето до днесъ бѣ великолепно.

На 3-и подиръ пладне обесиха двама турци башибозуци въ градината на една турска кжща. Присжтствувахъ на екзекуцията. Отидохъ само да видя осжденитѣ и обстановката и, не знамъ какъ, заковахъ се на мѣстото и не можахъ да го напустна. Двора бѣше пъленъ, чуждитѣ кореспонденти бѣха насочили апаратитѣ си срещу осжденитѣ, които съ равнодушие, машинално вършеха всичкитѣ обреди на молитвата си и най-сетне увиснаха на вжжето покрити съ платно, което отнимаше грозотата на гледката. По-грозно отъ това бѣше ржкоплѣскането на една милосърдна сестра, която присжтствуваше на зрелището отъ минарето на джамията и като виде обесването, изрази своята радость по тоя шуменъ начинъ.

Германскиятъ майоръ Гагернъ, който билъ заловенъ на позициитѣ отъ сръбски войници, бѣ докаранъ подъ стража въ Мустафа-паша въ 6 часа сутриньта — още по тъмно.

Да искахъ да бележа всичко, тукъ трѣбваше да си намѣрятъ мѣсто и единъ духовникъ, който, очаквайки превземането на Одринъ, се забавлява на гарата съ една категория „милосърдни“ сестри; и разни тъмни софийски адвокати, които идватъ тукъ като на панаиръ и искатъ да ги пуснатъ на позициитѣ „да видятъ“; и дейностьта на окржжния управитель и на хората около него — и много още други.

5. — Вчера и днесъ много се мжчихъ да прочета нѣколко радиотелеграми на турски, уловени отъ нашата

радиотелеграфна станция. Едвамъ успѣвамъ да прочета отдѣлни думи, или две-три поредъ. Най-лесно се прочита „ферикъ“ (дивизионенъ генералъ). „Шукри“—комендантъ на одринската крепость. Нѣщо по-сѫществено обаче не. А шифрованитѣ никакъ не се разбиратъ, макаръ отъ трета армия да ни пратиха турския воененъ шифъръ.

Днесъ преди обѣдъ имаше рѣдка артилерийска стрелба. Къмъ 8 часа вечерьта пакъ се поднови.

Отъ Чаталджа — нищо. Обаче нашитѣ лѣкари знаятъ вече положително за падането на Чаталджа. . .

6. — Следъ три дни дойдоха софийски вестници. Отъ тѣхъ се вижда, че действително Кямилъ паша е поискалъ миръ отъ нашия царь. Каква сѫдба! Едва преди четири години Кямилъ държеше спрямо новопровъзгласения царь съвсемъ другъ езикъ. Може би тия опити за миръ да обясняватъ тишината, която изглежда че царува на чаталджанската линия. И холерата, която възвестяватъ депешитѣ отъ Цариградъ, или никакъ не сѫществува, или е може би съвсемъ слаба като болесть, но доста силна като срѣдство да не ни пустне да влѣзнемъ въ византийскитѣ стени. Но струва ми се, че за нашитѣ интереси ще е необходимо да влѣземъ въ Цариградъ. Преди всичко, реални интереси: само въ Цариградъ ние ще можемъ да наложимъ на Турция безусловенъ миръ; интереси морални: ще извършимъ онова, къмъ което напраздно сѫ се стремили най-силнитѣ български владетели и не само нашитѣ юнаци, които сломиха Османската империя, ще добиятъ едно удовлетворение, но и престижътъ на България ще се увеличи.

По сѫщитѣ тия съображения владението на Босфорския брѣгъ би било вредно за българскитѣ национални интереси. Ний сме млада държава и младъ народъ съ млада материална култура. Завладѣването на Цариградъ ще иска голѣмо напрежение и голѣми жертви, — а това ще бѫде въ ущърбъ на нашето „обзавеждане“ у дома, въ ония български кѫтове, които толкова

десетилѣтия сѫ раждали само мѫченици и сѫ давали само кръвь и сълзи.

Тоя възгледъ азъ развивамъ всѣкога, когато стане дума за бѫдещето на България.

Днесъ дойдоха тукъ Д. Тончевъ, Д-ръ Д. Загоровъ и другъ единъ депутатъ — търговецъ отъ София. Предъ тѣхъ говорихъ сѫщото. Радвамъ се, че ми се пада случай да виждамъ повече хора и да приказвамъ за политика, но не ми се харесва тоя напливъ на любопитни, дошли да събиратъ впечатления отъ войната, като отъ панаиръ.

7. — Природата продължава да ни облагодетелствува. Днесъ бѣше рѣдко хубавъ день, слънцето печеше като пролѣтно.

Спречкахъ се съ Валие, кореспондентъ на Матенъ. Говорихъ съ кореспондента на Дейли-Нюсъ. Той си заминава, понеже мисли, че силитѣ, за да спасятъ Турция отъ последното унижение, нѣма да ни пуснатъ да влѣземъ въ Цариградъ. А Одринъ, мисли той, ще се даде безъ бой.

Като пиехме чай въ 6 $^1/_2$ часа Григоръ ми съобщи, че втора сръбска армия получила отъ Лозенградъ телеграма, съ която се съобщава, че сражението при Чаталджа било прекратено и че се почнали преговори. Новината нито ме смути, нито ме зарадва. Недоумявамъ, понеже нѣмамъ достатъчно данни, за да обсѫдя факта, ако такъвъ въобще има.

8. — Вчерашната новина за миръ отиде при многото други, които въ тия дни на обтегнато ожидание се появяватъ като искри и скоро се пукватъ като мехури... Оказа се, че първоизточникътъ ѝ се губи нѣкѫде въ далечна тъмнина. Но има нѣщо по-важно отъ туй: началникътъ на артилерията получилъ телеграма да изпрати припаситѣ въ едно село близо до чаталджанската линия; а това показва — както говорѣше снощи самъ генералътъ въ секцията — че нашитѣ войски сѫ много по-напредъ.

Впрочемъ още вчера по обѣдъ дойде единъ оригиналенъ старъ софийски адвокатъ, и като кореспондентъ на Р е ч ь искаше да пустне една телеграма, която известяваше влизането на нашитѣ войски въ Цариградъ. . .

Още по-добро потвърждение на мнението, че примирие нѣма: осма дивизия отвждъ Арда сполучила да хване единъ разговоръ на турцитѣ по телефона и се готви да посрѣщне едно тѣхно нападение — тъкмено „въ името на Исляма“. Повтаря се историята съ Юрушъ и азъ чакамъ съ нетърпение да чуя за изхода на тоя бой. Този пѫть, ако нашитѣ сѫ предвидливи и предпазливи, ще могатъ да хванатъ турцитѣ въ нѣкоя колосална примка.

Слуховетѣ за Чаталджа днесъ бѣха още по-настойчиви. Подиръ обѣдъ разправяха, че отъ бойното поле дошелъ единъ аеропланъ и летачътъ разправилъ, че нашитѣ войски влѣзли вече въ Цариградъ, безъ раници, съ кавалерия и пр. „Авиатора“ не можахме да узнаемъ кой е, защото той изчезна отъ разказитѣ на ония, които знаеха новината отъ втора и трета рѫка.

Пакъ се мѫчихъ да прочета нѣколко заловени радиотелеграми. Имаше турски, нѣмски, руски, италиянски. Шифрованитѣ останаха запечатана тайна. Нешифрованитѣ — само отчасти отгадани.

Положението на Солунъ продължава да ни занимава. Радва ни телеграмата на Гешовъ до князъ Кирилъ, обаче, озадачва ни назначаването на гръцкия князъ Никола за комендантъ на града.

Въ мрачното и ниско небе се издигнаха нѣколко аероплана на югъ. Подиръ двата първи чухъ по единъ вистрелъ.

9. — Тая зарань ни събуди силна канонада, която разтърсваше прозорцитѣ на кѫщитѣ, като товаренъ автомобилъ, който минава на нѣколко метра разстояние. Това е пакъ опитъ на турцитѣ да ни атакуватъ при Карталъ-тепе. Обаче нашитѣ знаятъ за тъкменото нападение

и сигурно сѫ ги посрѣщнали добре. Знаятъ — пакъ благодарение на единъ уловенъ разговоръ.

Битоля е паднала въ рѫцетѣ на сърбитѣ. Отъ Чаталджа нѣма новини. Това мълчание ли е, друго ли е, не зная, но отъ като е почнала войната, днесъ струва ми се за пръвъ пѫть ме е налегнала тѫга.

Следъ вечеря отидохме съ Григора на радиотелеграфната станция. Поканили ни бѣха двамата подпоручици Мариновъ и Русевъ, които я завеждатъ. Презъ калнитѣ улици излизаме вънъ отъ града при турскитѣ гробища. Тамъ сѫ разположени колата, дето таинствената сила на електричеството лови далечни човѣшки тайни. Режеше студенъ вѣтъръ, месецътъ плуваше по синьото небе, а на западъ единъ тънъкъ облакъ се бѣ проточилъ задъ редица безлистни тополи и изглеждаше на грамадна люлка. Моторътъ заработи и войникътъ на апарата почна да говори съ Лозенградъ. Снопъ искри изкачаха изъ подъ ударитѣ на пръститѣ му.

Узнаваме днесъ за низоститѣ, които фонъ Годбергъ, кореспондентъ на берлинския Локалъ Анцайгеръ е писалъ за българската войска. Много долна постѫпка: самъ той на заминаване бѣ ми казалъ, че не може да пише противното на онова, което е съобщавалъ до тогава. Доволенъ съмъ че му отговорихъ както трѣбва: че ние българитѣ сме сега въ такъво щастливо положение, че можемъ да понасяме цѣлата истина — de supporter toute la verité. Лъжата обаче ме прави да се бунтувамъ.

На холандския кореспондентъ Рамъ държахъ вчера и завчера цѣли лекции по българска история.

10. — Мраченъ облаченъ день. Тѫжното настроение не ме напуска. Разсѣя се само за моментъ отъ получаването на пакетъ и карта отъ София. Радвахъ се и на новината, че наши торпилъори сѫ нападнали турския крайцеръ Хамидие при Деркосъ. Тази телеграма получихме чрезъ нашата радиотелеграфна станция.

Обаче имаше и друга телеграма пакъ отъ Цариградъ, че турски офицери рисували положението при

Чаталджа като hoffnungsvoll (пълно съ надежди). Надеждитѣ на тия офицери, увѣренъ съмъ, сѫ твърде преувеличени и скоро ще рухнатъ, защото поражението на Турция не се дължи на случайности, а на органически причини, — и законътъ на историята ще се изпълни. Но мълчанието на нашия фронтъ ме безпокои. Холерата, която коси турцитѣ, изглежда че се е предала и по-насамъ. Разбира се предпазливостьта и съобразителностьта на нашия войникъ нѣма да я допустне да се шири, но самото ѝ появяване е едно зло. Френскиятъ пѫтешественикъ Оливие въ края на XVIII вѣкъ пише, че чумата и турското владичество сѫ нещастието на тѣзи хубави страни. Дали сега, когато това владичество е смазано, холерата иде да си прибере и турцитѣ, или иде да спаси остатъцитѣ имъ? Съ тоя въпросъ сключвамъ деньтъ.

11. — Нѣкои отъ другаритѣ ми и часть отъ кореспондентитѣ отидоха на позициитѣ. Азъ останахъ, защото нѣкой трѣбваше да остане и защото времето бѣше лошо. Написахъ възвание до одринци — да бѫде хвърлено съ аеропланъ.

Марица е придошла страшно и е залѣла голѣми пространства. Отъ щаба азъ чувамъ нейното бучене.

Около Карталъ-тепе е имало бой. Нашата артилерия отсамъ Арда е обстрелвала турцитѣ и селото Доуджа́росъ, вече напуснато отъ жителитѣ, било обзето отъ пламъци.

12. Пламъцитѣ днесъ сѫ по-високи: нашитѣ орѫдия сѫ хвърлили 68 гранати въ града и непремѣнно е избухналъ пожаръ.

Отъ Чаталджа — нищо. Но това мълчание не ме тревожи вече. Не ме плашатъ и победнитѣ телеграми на Назъмъ паша; това е една лъжа, която много често се повтаря.

Получи се една радиотелеграма на италиянски, която се мѫчеше да прочете колегата на Д-ръ Василевъ. Майорътъ бѣше много доволенъ отъ нея.

Привечеръ младиятъ холандецъ Фабиусъ — веселия Фабиусъ, обезсмъртенъ отъ иронията на Блокъ — ми показа една телеграма отъ кореспондента на Дейли Нюсъ, отъ София. Съобщава му, че мирътъ ще се сключи днесъ или утре. Другиятъ холандски кореспондентъ Рамъ ме пита дали съмъ доволенъ. Отговорихъ му: нѣмамъ никакви данни за условията на тоя миръ и нищо не мога да кажа. И наистина, новината не ми се вижда невѣроятна, но не зная какъ да си я обясня.

13. — Дали защото времето се е поправило или пъкъ нѣщо въ положението се е подобрило, но менъ днесъ ми е несравнено по-леко. Пожарътъ въ Одринъ наистина е станалъ. Единъ отъ пленницитѣ, които довеждоха днесъ и който вчера сутриньте е избѣгалъ отъ Марашъ, разправя, че е чулъ за падането на гранати въ Одринъ и за подпалването на една фурна и на единъ дюкянъ. Другъ уловенъ въ 8-а дивизия, казалъ че гранати паднали въ джамията и квартала около нея; избухналъ пожаръ.

Тия пленници често ме развеселяватъ, но и често ми тровятъ душата. Преди два дни изпитвахъ едни, доста събудени. Тѣ казваха, че ако на 9 или на 11 бѣхме тръгнали подиръ турцитѣ, щѣли сме да влѣземъ въ града. По-рано на нѣколко пѫти слушахъ сѫщото, — като по команда. Струва ми се и нашитѣ офицери сѫ дошли до това убеждение — но нѣма какво, случая е пропуснатъ. Сѫщото свидетелствуватъ и нѣкои отъ писмата, писани отъ града до къмъ 16 октомврий, и заловени въ Кулели-Бургасъ. Сега турцитѣ сѫ се опомнили и успѣхътъ ще е по-труденъ.

Инакъ разказитѣ на пленницитѣ установяватъ превъзходството на нашата артилерия и опустошителностьта на нейния огънь. Турскитѣ позиции, засѣгаеми отъ нашия огънь, сѫ изложени на сигурно разрушение, когато турската стрелба е безвредна за насъ.

По слуховетѣ за мира нѣма нищо. Щабътъ е днесъ въ добро настроение. Може би отъ успѣхитѣ въ Одринъ, може и отъ други причини.

Вчера четохъ въ Берлинеръ Тагеблатъ и и въ Матенъ описания за опустошенията на холерата въ турския лагеръ. Грозно, страшно!

14. — Поправи се времето — свѣтна ми на душата. Пъкъ и застрашителното мълчание презъ последнитѣ дни почва да се разкѫсва. Бомбардирането на Одринъ продължава успѣшно. Появили сѫ се пожари на нѣколко мѣста и макаръ да сѫ били потушавани, — ефектътъ трѣбва да е грозенъ у това измѫчено население. Опасността ще да е толкова голѣма, че консулитѣ въ града дигнали бѣли знамена.

Въ Чаталджа сѫ почнали преговоритѣ.

Порази ме една статия въ Икдамъ дето се казва, че Турция трѣбва да сключи миръ, защото при десеть на сто рискъ за поражение, ако има и 90% шансъ за победа, тя трѣбва много да мисли преди да излѣзе отъ Чаталджа: Бѫде ли победена въ тоя случай, тя ще изгуби не само европейскитѣ си владения, но ще трѣбва да понесе участьта на Полша. При все това, азъ мисля, че турцитѣ не ще могатъ да запазятъ това съзнание до край и че ще вървятъ слѣпо подиръ сѫдбата си, ще продължатъ войната — и пѫтя си отвѫдъ морето.

Македонскиятъ отрядъ на генералъ Геневъ, конната бригада на Таневъ и генералъ Ковачевъ сѫ натиснали до Марица турския кърджалийски отредъ — 9 баталиона. Той ще бѫде или плененъ, или унищоженъ.

15. — Капитулацията на кърджалийския отредъ е подписана. Днесъ въ 2 часа трѣбва да е станало предаването.

По всичко се вижда, че предположението на кореспондента на Таймсъ, че ще биемъ отъ гърба Дарданелитѣ, ще излѣзе вѣрно. Солунскитѣ войски заминаватъ за тракийския театъръ.

Единъ осведоменъ офицеръ предполагаше днесъ, че следъ една седмица Одринъ ще падне, или ще се предаде. Нашето положение се подобрява всѣки день повече, турцитѣ всѣки день повече се притѣсняватъ. Оная нощь градътъ не е билъ освѣтленъ, а прожекторитѣ вече отъ нѣколко дни не освѣтляватъ хоризонта. Вчера разпитвахъ единъ старецъ — турчинъ, избѣгалъ отъ Одринъ. „Ахмедаа, неваръ не йокъ Едирнеде?“ — „Екмекъ йокъ, ефендимъ“. И се оплаква, че за сиромашията никой не се грижи.

Днесъ пакъ се мѫчихъ върху една радиотелеграма, отъ която много малко се разбира.

16. — Всеобща радость отъ пленяването на 10 хиляди турци на дѣсния брѣгъ на Марица, при Мерхамлж. Нашитѣ хъшове свършиха работа.

Почнало се бомбардирането на Караагачъ. И тамъ избухналъ пожаръ. Нашитѣ се надѣватъ, че Одринъ ще падне следъ 10 деня.

17. — Отъ София дойде новината, донесена отъ американци, че преговоритѣ за миръ сѫ прекратени: турцитѣ отхвърлили нашитѣ условия.

Вѣрна ли е, или не е вѣрна? Азъ я повѣрвахъ и нѣщо ми олекна, като че нѣкакъвъ товаръ се смъкна отъ гърба ми. И на кореспондентитѣ, които ми казваха, че войната ще продължи, отговорихъ безъ колебание: „Eh bien, tant mieux!“ — за голѣмо тѣхно очудване. Особено шведитѣ, които сѫ до единъ студени хора, не вѣрватъ, че ние ще биемъ докрай Турция и азъ вече омръзнахъ на себе си да разправямъ на всички, че поражението на турцитѣ не се дължи на случайности и на външни причини, а на вѫтрешни, органически и че тия причини не могатъ да бѫдатъ премахнати отъ днесъ до утре.

Размишлявайки, почнахъ да се съмнявамъ въ вѣрностьта на това известие, защото снощи мина отъ тукъ, на пѫть за Чаталджа, министрътъ на финанситѣ Тодоровъ.

Той, разбира се, не пжтува за впечатления, както мнозина бездѣлници. Но пъкъ отъ заловенитѣ днесъ радиотелеграми може да се заключи, че нѣщо важно е станало. Имаше една шифрована депеша отъ замѣстника на военния министъръ въ Цариградъ до коменданта на флотата, въ която ставаше дума за нѣкакво донесение за Назъмъ паша (башъ командантлънъ векялетинденъ теблигъ олунмишдъръ). Друга една английска радиотелеграма разправяше за гръцки параходи, за блокиране, за торпильори, за Дарданелитѣ и пр. Възможно е тамъ да е почнало нѣкое решително действие.

Върнаха се пакъ мекитѣ дни отъ миналитѣ седмици. Снощи видѣхъ въ Марица отражение отъ пожара на залѣзващето слънце, а днесъ аеропланитѣ летѣха като тържествуващи птици напролѣть. Само че пѣснитѣ сж имъ били бомбитѣ, които се пукатъ надъ Одринъ

19. — Вчерашниятъ день щѣше да мине безъ впечатления, освенъ получаването на писмо отъ София и приключенията на разходката ми съ Григора до авиаторския паркъ. Бѣхме решили да отидемъ да видимъ летене — Григоръ взе дори шинелата си, за да лети — и ударихме презъ градинитѣ, за по-кратко. Газихме изъ каль и вода, смѣхме се до превиване, и до като да стигнемъ до парка обущата ни бѣха побѣлѣли отъ една лепкава каль. Летене не видѣхме: една ниска и гжста мъгла бѣ легнала надъ полето и всичко бѣше свито въ едно чувство на malaise; слънцето, което грѣеше преди обѣдъ и което при отиването ни хвърляше последни лжчи върху мекитѣ хълмове на града, бѣ се съвършено скрило.

Връщането бѣше приятно, презъ ливадитѣ и покрай угари. Азъ отдавна не бѣхъ излизалъ и сега съ особена наслада се отпускахъ на влиянието на природата, на свободното поле, макаръ мъглата да стѣсняваше хоризонта. На едно мѣсто мина надъ главитѣ ни едно ято врани, които грачеха шумно и летѣха на изтокъ, обра-

зуващи чудновати фигури. Не помня другъ пѫть така да сѫ привличали вниманието ми.

Деньтъ се приключи съ обикновенитѣ борби съ кореспондентитѣ, — най-незначителнитѣ и най-досаднитѣ. Благодаря на Господа, че ме избави отъ шведскитѣ кореспонденти, най-скучнитѣ, които сѫ били до сега. Разрешили сѫ имъ да заминатъ за Каджкьой.

Както никога прибрахме се рано да спимъ. Къмъ 11 часа се чука и хазаинътъ ми обажда, че отъ щаба ме викатъ. Облѣкохъ се набързо — едва бѣхъ задрѣмалъ — и отидохъ. Понеже презъ деня се говорѣше, че ще изпращатъ въ Одринъ телеграма да поканятъ турцитѣ да се предадатъ, предполагахъ, че за това се касае. Тъй и излѣзе: по заповѣдь отъ главната квартира, командуващия армията писалъ писмо на коменданта на Одринъ. Това писмо трѣбваше да се преведе на турски. Когато азъ пристигнахъ, Маневъ и юнкерътъ Басмаджиевъ — най-стария и най-младия лицеистъ — бѣха вече привършили превода и трѣбваше само нѣкои мѣста да се поправятъ. Генералътъ кани Шукри паша да се реши на единственото спасително срѣдство, за да се избѣгнатъ безполезни кървопролития. Защото наистина гранати сега сѣятъ ужасъ въ града и въ Караагачъ и защитата на крепостьта не може да спаси Турция. Обещава му да издействува отъ Царя изгодни условия за гарнизона, да обезпечи живота и имота на населението и опредѣля парламентьоритѣ: полковникъ Стойновъ — сѫдия, и депутата Теню Начевъ.

Стояхъ въ щаба до $2^1/_2$ часа презъ нощьта. Писмото се написа; изборътъ на лицата ми се виждаше твърде несполучливъ, а най-много ядъ ме бѣше, защо такъвъ единъ документъ да се прати на турски. Казахъ и едното, и другото на офицеритѣ. Тѣ, разбира се, нищо не отговориха.

Когато се върнахъ, Григоръ съньливо пита какво има. И когато му разправихъ — той се разсъни съвсемъ

и не можа да се помири съ тия две нѣща, които менъ измжчваха; и каза, че тая работа става опереточна.

20. — Новината на деньтъ бѣше, разбира се, изпращането на парламентьоритѣ. Тѣ се върнаха най-после. Мисията имъ, както можеше да се очаква, не е имала успѣхъ. Тѣ отишли съ автомобилъ до нашия постъ и отъ тамъ на коне до турския, предшествувани отъ единъ тржбачъ и отъ бѣлото знаме. Турскитѣ офицери ги приели и се показали очудени отъ искането за капитулация: тѣ били имали известия отъ Цариградъ, че е сключено примирие и мислили, че нашитѣ отиватъ, за да се опредѣли демаркационната линия. И тукъ турцитѣ се показаха вѣрни на себе си. Чухъ Стойновъ да разправя, че нашето писмо било занесено на Шукри паша и че тѣ донесли неговия отговоръ. Чухъ обаче отъ друго мѣсто, че нашата покана била върната, следъ като била прочетена.

Днешнитѣ вестници донесоха една новина предметъ за хумореска: турцитѣ защищаватъ Санъ-Стефанска България, а ние, българитѣ, я отхвърляме! Само за да се избави Европа отъ тази византийщина, която надминава себе си, турцитѣ трѣбва да бждатъ изгонени отъ Европа. При все туй, преговоритѣ, както се вижда, вървятъ добре. Вѣроятно границата ще бжде отъ Мидия до устието на Марица.

Тая вечерь минаха пленениτѣ турски офицери и чиновници. Къмъ 6 часа отидохме на гарата съ автомобилъ съ капитанъ Стефановъ и капитанъ Георгиевъ. Видѣхъ пленницитѣ, видѣхъ и войницитѣ, които караха багажа. Тжжна гледка и мжчително състояние за честолюбиви хора да виждатъ, че напускатъ като пленници последната станция, гдето преди единъ месецъ сж били господари.

На връщане достигнахме нашия ескадронъ, който ги бѣ конвоиралъ до тука: чудесна картина — сила и стремителность.

20. — Приказва се пакъ за парламентьоритѣ. Разрешихме на кореспондентитѣ да телеграфиратъ. Нѣкои отъ тѣхъ — холандцитѣ — запитватъ съ известна ирония, която ги прави отвратителни — какъвъ е отговора. За мене става все повече ясно, че тукъ има единъ кржжокъ на зложелатели, които се вдъхновяватъ, безъ съмнение, отъ барон ь фонъ Гагернъ, нѣмски майоръ, аташиранъ къмъ нашата армия. Тоя дебелъ господинъ, когото сърбитѣ щѣха да застрелятъ на линията, сега, види се, иска да си отмжщава и е завъртѣлъ ума на нѣкои ядосани чужденци. Той имъ внушава, че нашитѣ войски сж изтощени, че ние напрѣгаме последнитѣ си сили, че не можемъ да превземемъ Одринъ и пр..

Взиматъ се усилени мѣрки за борба противъ холерата, която тука не е дошла, но може да се вести.

Отговорътъ на турцитѣ сега се чува най-ясно: къмъ 8 часа вечерьта се почна доста силна канонада, която сега, 10 часа, още продължава. Презъ деня е имало огънь, който тукъ не се е чувалъ. Вчера радиотелеграфната станция улови една телеграма на английския, австрийския, руския и френския консули въ Одринъ (Сампсонъ, Херцфелдъ, Клименко и Кине), които съобщаватъ на посланицитѣ въ Цариградъ, че положението на града е тревожно (alarmante), че гранатитѣ падатъ и причиняватъ пожари, че една граната паднала върху гръцкото консулство, дето билъ руския консулъ. Чуждата колония се намирала въ критическо положение.

21—29. — За цѣла тая седмица съмъ принуденъ да записвамъ впечатленията си накрая, а не всѣки день. Защо — лесно ще се види отъ изложението. На 20 вечерьта си легнахъ ядосанъ отъ историята съ парламентьоритѣ. Къмъ 3 часа презъ нощьта чука се на прозореца и единъ стражаръ ми съобщава заповѣдьта на капитанъ Мархолева да бжда въ щаба къмъ $5^1/_2$ — 6 часа, защото ще идемъ въ Одринъ. Развълнувахъ се. Почнахме разговоръ съ Григора, дирейки да си обяснимъ

работата. Понеже Шукри паша не ще да предаде града, очевидно е, че отиването ни въ Одринъ може да стане само при сключено вече примирие. Какви сж условията на това примирие? тоя въпросъ ни измжчва и двамата. Григоръ се показва твърде песимистъ. Съмнението изтезава и менъ, но азъ все намирамъ аргументи да го обясня. После се съгласяваме ужъ да прекратимъ разговора и да спимъ. Но спи ли се? Не се минаватъ десеть минути и азъ се обаждамъ. Тъй въ разговоръ прекарахме до 4 и три четвърти, когато се решихме да станемъ. Преди 5 и половина часа бѣхме въ щаба. Цѣлиятъ щабъ спеше. Следъ като се разбрахъ съ Мархолева, излѣзохме съ Григора на двора и тамъ ни завари деньтъ, назадъ-напредъ разговаряйки и докосвайки цѣлото бждеще политическо развитие на България. Найнапредъ обаче наредихме какъ да устроимъ да дойде и Григоръ предъ Одринъ, защото Мархолевъ бѣ ми казалъ, че може да дойде, ако има мѣсто въ автомобила. Въ автомобила мѣсто нѣмаше, но Григоръ взе коня на майоръ Хумбаджиевъ и тръгна преди насъ. Ние закусихме, турихме бѣлото знаме на автомобила и, изпращани отъ благопожеланията на всички, заминахме: майоръ Хумбаджиевъ, капитанъ Мархолевъ и азъ. Хубави моменти: всички иматъ съзнанието, че нѣщо решително се е извършило. Автомобилътъ се движи съ шумъ и писъкъ: каль и обозъ спъватъ хода му. Изкачваме се къмъ казармитѣ. Небето е низко и облачно. Подъ насъ се лъщи сребристата маса на Марица, пресичана отъ виолетовия пейсажъ на голитѣ върби. Отвждъ шуми единъ локомотивъ и бѣлиятъ му димъ, притиснатъ отъ влажната атмосфера, се разтила като прозрачна тънка ваза. Хубава е одринската равнина, съ своитѣ меки хълмове, съ възвишенията си по дѣсния брѣгъ на рѣката, съ далечнитѣ силуети на Родопитѣ и Сакаръ планина. И никжде природата не показва, че опустошението на войната е минало презъ нея. Вървимъ къмъ

Одринъ. Майоръ Хумбаджиевъ ми показва мѣстата: ето височината на Юрушъ, ето Папасъ-тепе, ето Бекчи-тепе. По едно време ми посочиха четиритѣ минарета — четири стрели — на Султанъ Селимъ джамия, станала знаменита въ телеграмитѣ на кореспондентитѣ, които надали я бѣха видѣли.

Автомобилътъ върви. Срѣщаме Григора на конь. Далечъ отъ югоизтокъ достигатъ топовни гърмежи: единъ, още единъ... А, хубаво примирие, си казваме всички и се мжчимъ да си обяснимъ защо става тая стрелба. Стигаме до нашитѣ артилерийски позиции. Тамъ ни чака войника — сигналистъ. Минаваме постоветѣ, отдето изкачатъ сърбитѣ като мишки. Навлизаме въ зоната между преднитѣ постове на дветѣ страни. Войникътъ почва да свири сигнала „слушайте“, а задъ него Григоръ Василевъ на конь развѣва бѣлото знаме. Апостолътъ на войната отъ години насамъ, съ бѣло знаме въ ржка предъ Одринъ, това не е банално зрелище. И ние се смѣемъ отъ сърдце, а капитанъ Мархолевъ вика отъ автомобила и закача знаменосеца. Много весели работи ще има да отбележи тая война, не само Григора, като носитель на миръ; ще отбележи, че гърцитѣ и сърбитѣ сж победители, ще отбележи, че турцитѣ защищаватъ Санъ-Стефанска България... срещу българитѣ, които вече я не искатъ... На една могилка при Папасъ-чешме, по шосето, се показватъ турски войници. Като наближихме, майоръ Хумбаджиевъ вика: „Изинъ варму?“ – „Варъ, варъ,“ отговарятъ. Стигнахме пеша (автомобила оставихме по-назадъ) и скоро при насъ идва единъ офицеръ — капитанъ. Снаженъ, мургавъ, съ черни очи и черна коса, той се приближава, поздравлява, но е извънредно смутенъ. Нашитѣ офицери се държатъ безъ никаква гордость, стараятъ се дори да бждатъ фамилиярни, но на Шукри ефенди се преплита езика, а отъ челото му потъ капе. Забелязахъ, че повече се отпускаше, когато ние се отстранявахме и съоб-

щихъ това на Григора. Наистина тъй е било, защото после майоръ Хумбаджиевъ разправяше за разговоритѣ си съ него. Азъ между това ходѣхъ нагоре-надоле, гледахъ къмъ Одринъ, невидимъ, таинственъ, съ проведрено небе, което го правеше да изглежда като далечно освѣтленъ площадъ. Отпредъ се издигаха могжщитѣ укрепления на Казанъ-тепе, а на страна димѣше мелницата въ Караагачъ. Тополитѣ на Марашъ образуваха единъ очарователенъ акварелъ. А отъ време на време топътъ разтръсваше въздуха.

Подиръ първия офицеръ дойде другъ, трети, четвърти. Вториятъ — единъ широколикъ капитанъ, съ пълна неподстригана брада, третиятъ — едно кжсичко дребно артилерийско офицерче съ голѣми очи, което едвамъ отговаряше по войнишки. Четвъртиятъ — русъ, младъ, добродушенъ момъкъ, съ подвижни очи и усмихнато лице. Всички насѣдаха на посланитѣ черги и на кожи, вземени отъ автомобила, а чаушинътъ — единъ спретнатъ. дебелъ, русъ човѣкъ правеше кафе на огъня. Всичко бѣ донесено отъ насъ.

До като да дойдатъ офицери отъ щаба, седнахме да обѣдваме. Извадихме нашитѣ провизии — сардели, сирене, кашкавалъ, вино. И турцитѣ ядоха съ голѣмъ апетитъ, а двамата млади и си пийнаха по нѣколко чаши вино съ голѣмо удоволствие.

Дойдоха и офицеритѣ отъ града, на коне. Тѣ сж четирима души, но кавалкадата е много по-внушителна. Най-старшия, подполковникъ Джелалъ бей, командиръ на IV нишанджийски полкъ, ездѣше единъ арапски конь, великолепно животно, стройно и гъвкаво, способно да подлуди и оня, който никога не е яздилъ. Толкова е съвършенъ естетиченъ предметъ. Азъ казвахъ после: „Само за тоя конь трѣбва да вземемъ Одринъ“.

Слѣзнахме всички на шосето. Офицеритѣ се запознаха. Подполковникътъ се държи малко надуто. Майоръ Кязимъ бей, единъ хубавъ човѣкъ съ живъ и проница-

теленъ погледъ; капитанъ Ремзи, дребенъ, слабъ, съ умни очи задъ очила и малки, женски ржце, и капитанъ Хайри, русъ, сжщо съ очила. Последниятъ знаеше найдобре френски. Разговорътъ се водѣше на турски и на френски. Когато дветѣ страни се разбраха за мисията си, турскитѣ офицери извадиха написани на турски мѣстнитѣ условия на примирието. Нашитѣ имъ вржчиха писмото на генерала, за назначаване комисия съ цель да опредѣлятъ демаркационната линия и взеха бележка отъ тѣхнитѣ предложения.

Азъ наблюдавахъ офицеритѣ. Ония, които сж около Шукри паша изглежда да сж проникнати малко отъ неговата енергия, но другитѣ — tun nur herzlich leid — толкова наивна резигнация има у тѣхъ. . . Тѣ като чели искатъ да кажатъ: Аманъ, правете съ насъ каквото ще правите, само по-скоро да се свърши. , .

Раздѣлихме се съ много любезности. Турцитѣ ни черпиха бомбони. На връщане размѣняхме си впечатленията, смѣехме се съ знаменосеца си и пристигнахме въ Мустафа паша посрѣдъ дъждъ.

На другия день — сжщото пжтешествие съ членоветѣ на комисията: подполковникъ Поповъ, майоръ Шкойновъ и капитанъ Стефановъ. Тѣ заминаха предъ насъ, а ние съ Григора въ втория автомобилъ. Тоя пжть турцитѣ се отпуснаха повече. И тѣ бѣха дошли съ автомобилъ — види се подражавайки на насъ (както се видѣ по-сетне и съ галошитѣ, които тѣ туриха следъ като ни видѣха насъ въ галоши). Стана дума за войната, за военноначалницитѣ. Въ преговоритѣ, обаче, тѣ се показаха вѣрни на себе си: недовѣрчиви, дребнави, като че страстно привързани къмъ пазарлъка. Особено по въпроса за прожекторитѣ, които искаха непремѣнно да могатъ да употрѣбяватъ. Но подписаха протокола съ пожелания за скорошенъ миръ и ние се отбихме на връщане при нашитѣ артилерийски позиции.

Азъ се удивлявамъ всѣкога на нашия войникъ, на неговото силно съзнание. Това видѣхъ и тукъ. Наредили се въ землянки, покрили си орѫдията — голѣми мълчаливи чудовища — копаятъ валове, а по лицето имъ едно удивително спокойствие. Доволни сѫ отъ примирието и сияятъ, като ги поздрави офицеръ. Жалъ имъ е само, че отъ тая позиция сѫ дали само 16 вистрела. А до сега отъ тѣхъ нѣма нито единъ раненъ и никаква пакость на орѫдията, отъ началото на обсадата. А задъ тѣхъ земята е изорана отъ турскитѣ гранати.

На третия день азъ пакъ отидохъ. Тоя пѫть Григоръ не дойде, защото бѣше боленъ. Дойде „докторътъ" — пловдивския учитель Матей Василевъ. Той развѣ байрака. Времето бѣше много лошо. Презъ нощьта бѣ валѣло снѣгъ — първия снѣгъ тукъ — а сега пръскаше дъждъ и вѣтъръ лющеше. Чакахме повече отъ 4 часа. Турцитѣ не дойдоха. И ние се върнахме, безъ да свършимъ нищо.

Интересна бѣше срещата на четвъртия день. Ние имъ представихме втори протоколъ, съ нѣкои нови постановления. Тѣ нѣмаха пълномощие да го подпишатъ и отъ своя страна ни съобщиха имената на членоветѣ на секторскитѣ комисии. Протокола не подписаха, но искаха да вематъ сведения отъ него. Подполковникъ Поповъ четеше въ автомобила, срещу него Хайри превеждаше, а Джелалъ слушаше. Азъ бѣхъ застаналъ на третото мѣсто до шофьора и превеждахъ думитѣ на Поповъ. Когато дойдохме до пункта „l'usage des projecteurs est interdit", турцитѣ се малко смутиха. Поповъ не имъ даде време да възразятъ и ми каза: „Кажете имъ, че командующия армията счита прожекторитѣ не само като срѣдство за разузнаване, но и като бойно срѣдство; следователно, употрѣблението имъ би противоречило на чл. 2 отъ първия протоколъ. Освенъ това командующиятъ армията счита, че тѣхното настояване по тоя въпросъ показва известно недовѣрие къмъ българската армия, която

и въ мирно време, и сега въ войната, се е държала винаги най-коректно.“ И когато азъ имъ преведохъ втората часть . . . Son Excellence le Générale Commandant d'armée croit saisir dans l'instance que M. M. les délégués ottomans mettent à demander l'usage des projecteurs un signe de mefiance à l'egard de l'armée bulgare qui . . .“ тѣ се стреснаха и смутено се спогледнаха помежду си.

Времето тоя день бѣше по-хубаво и на връщане азъ се любувахъ на една картина, която съ необикновена сила се е запечатила въ въображението ми. Недалеко отъ Мустафа паша, въ една долчинка на дѣсно отъ шосето, преклонилото слънце бѣ озарило една редица млади тополи, които извиваха своитѣ голи тѣла; гледани отъ шосето тѣ приличаха, въ това слабо освѣтление, на редица фонтани, които ронятъ бисеритѣ на своитѣ струи... Очарователна картина, която се помжчихъ да възпроизведа на всички, които вечерьта ме разпитваха за виденото.

На петия день турцитѣ подписаха протокола безъ да възразятъ нито дума. Тоя день имаше едно забележително запознаване. Офицеритѣ, членове на нашата секторска комисия, бѣха дошли, предполагайки, че ще може да почнатъ работа. Между тѣхъ бѣше артил. майоръ Недѣлчевъ, който нѣколко години е изучавалъ Одринъ, като секретарь въ консулството. Оказа се, че Ремзи и Кязимъ го познавали. Смѣхъ, шеги... Ремзи ми казваше: „M. Nedeltcheff faisait souvent la chasse ici, mais moi aussi je faisais la chasse après lui“ — впрочемъ яловъ ловъ, защото Недѣлчевъ си е свършилъ блѣскаво работата, безъ да му попречи нѣкой.

Нареди се „примирието“ — трѣбваха петь дни за това.

Кога и какъ ще се свърши мирътъ? Слухове много. Обстоятелството, че наши тренове ще превозватъ храна за войската ни въ Чаталджа, минавайки презъ Одринъ, е единъ много добъръ знакъ. Нѣкои искатъ да знаятъ

дори, че одринскиятъ гарнизонъ ще се оттегли презъ Мидия. Както и да е, не ще съмнение, че Одринъ ще бѫде нашъ, но чий ще бѫде Солунъ? Тука ни боли всички. Изглежда, че сѫдбата му не е била уговорена предварително.

Декемврий 1912 г.

2. — Направихъ днесъ една великолепна разходка по височинитѣ надъ града. Гледка вълшебна. Марица съ моста, синята маса на Родопитѣ, обвита въ мъгла отъ слънчевитѣ лѫчи, които пронизваха облацитѣ. Сакаръ планина, прошарена съ снѣгъ, терасовиднитѣ възвишения оттатъкъ рѣката, която минава презъ града, — тополитѣ. като свѣтилници покрай нея, рошавитѣ уединени дѫбове по нивята, — едно село сгушено въ пазвитѣ на тия хълмове; едно шарено стадо говеда, което върви и произвежда онова неотразимо впечатление на движущи се маси.

На връщане, слънцето залѣзва въ едно огнено сияние и една ивица облакъ го пресича, като таинствена ржка, която затваря вратитѣ на тукашния свѣтъ. А въ висинитѣ лети аеропланъ, гордъ и красивъ.

Природата, дори въ тая ранна зима, има благоухания, които приятно опойватъ и моята наслада е велика, като се намирамъ предъ нея.

Получихъ отъ София писмо, което, по известията що ми донася, изостря болезненото душевно състояние, въ което се намирамъ тия дни.

Въ това настроение, прелиствайки Нойе Фрайе Пресе", като дойдохъ до известията за театри и концерти, усѣтихъ такава тѫга, щото очитѣ ми се напълниха съ сълзи. И другъ пѫть бѣхъ усѣтилъ тая скрѫбь и даже нѣколко пѫти ми се е случвало да изповѣдвамъ, че за нищо не ми е жалъ, а само за естестичнитѣ удо-

волствия на Виена, и, по-право казано, за музиката, отъ която се лишихъ.

Вчера сѫ минали първитѣ наши тренове съ храни презъ Одринъ. Миналъ е и царския влакъ, съ който царьтъ ще пѫтува презъ новоосвободенитѣ земи. И едното и другото азъ смѣтамъ като знакове, че турцитѣ сѫ вече решили и за себе си сѫдбата на Одринъ. Това впечатление, виждамъ, иматъ и въ чужбина. Само да видимъ до кога ще траятъ преговоритѣ. Азъ съмъ наклоненъ да мисля, че ще се бавятъ.

3. — Направихъ разходка до аеродрума. Впечатления великолепни. То не бѣше 3 декември, не бѣше 3 септември, — а пролѣть, топла, чудна. Слънцето обливаше цѣлата долина на Марица, а Родопитѣ и Сакаръ се губѣха въ далечна омара.

За пръвъ пѫть видѣхъ аеропланъ да се дига и спуща. Спущането мене ме повече заинтересува: сѫщо като щъркъ, който следъ дълго летене слиза въ нѣкоя ливада.

4. — Бездействието, въ което сключването на примирието, заминаването на радиотелеграфната станция и безсъдържателността на печата ме хвърлятъ, почва да ми тежи, — макаръ да го чувствувамъ само отъ два дни. Книги нѣмамъ, пъкъ и нѣма кѫде да седне човѣкъ да работи. Ходихъ пакъ съ другари на разходка до височинитѣ на старата граница. Говорихме по пѫтя за всичко, но моята мисъль бѣше заета съ София и съ Лондонъ. Подъ впечатленията на чуждия и нашия печатъ (в. Миръ) азъ почвамъ да вѣрвамъ, че турцитѣ може да отхвърлятъ условията за мира и да наложатъ едно подновяване на военнитѣ действия.

Изгубихъ тая сутринь по пѫтя отъ квартирата до щаба, тевтерчето отъ началото на мобилизацията до 9

октомврий. Тая загуба ми причини истинска скръбь, защото при бързината и разнообразието на впечатленията, едва ли ще мога презъ паметьта да възстановя всичко.

16 Декемврий.

Върнахъ се отъ София, дето прекарахъ петь деня. Сега въ София само едно се говори, само едно тревожи цѣлото общество: сждбата на Солунъ и на заетитѣ отъ сърби и гърци български покрайнини. Отъ тамъ идватъ непрестанно оплаквания. Гърци и сърби употрѣбяватъ всички срѣдства, за да накаратъ българското население да вѣрва, че настжпилата промѣна е безвъзвратна, окончателна и преследватъ всички прояви на национално чувство. Отдѣлни факти не можахъ да събера — нѣмаше време — но узнахъ, че на министъръ председателя Гешовъ сж били подадени чрезъ Изпълнителния комитетъ деветь рапорта съ такова съдържание, получени отъ вжтрешностьта. Че оплаквания се получаватъ, ми потвърди и Георги Радевъ, началникъ на политическото отдѣление при Министерството на Външнитѣ работи.

Видѣхъ П. Даскаловъ. Той бѣ ходилъ до Чаталджа и азъ искахъ да узная отъ него причинитѣ, които ни спрѣха тамъ. Разговора водихме отъ кафене България до Борисовата градина и обратно. Времето бѣше мъгливо и неприветно, но ние говорѣхме съ голѣма живость. Азъ му разправихъ за кореспонденцията на фонъ Дрееръ въ „Новое Время“, насочена очевидно да компрометира генералъ Савовъ съ нескритата цель да всее вражда между него и Радко Димитриевъ. Понеже азъ имахъ опорни точки въ ония мѣста, които се отнасяха до Одринъ — че Савовъ, въ противовесъ на Фичева, заповѣдалъ да се атакува Одринъ и атаката не успѣла — очевидно невѣрни, имахъ основание да се съмнявамъ и за Чаталджа. Даскаловъ ми каза, че е билъ седемь дена на гости у Радко Димитриевъ, че нищо отъ онова, което пише Дре-

еръ, не е вѣрно. Истината е, че холерата ни е спрѣла. Въ третата армия имало заболѣли отъ тоя проклетъ бичъ близо 31,000 души, а отъ първата 4,000, и то тъкмо когато е трѣбвало да разкѫсватъ линията. Естествено е, че при тия условия продължаването на войната би било цѣло безумие. И когато туй станало известно, кореспондента на Таймсъ и други, които наблюдавали отъ турска страна настѫпленията на българитѣ и после съ изумление сѫ видѣли, че нашитѣ отстѫпватъ, ще разбератъ всичко. Това освѣтление премахна всичкитѣ ми съмнения и мѫки.

Срещнахъ Генадиевъ на улицата, предъ Министерството на Външнитѣ работи. Той ми каза, че на нашитѣ делегати въ Лондонъ протаканията на турцитѣ имъ понасятъ, защото ще можемъ да натрупаме храни предъ Чаталджа. Това съображение мене не ми бѣ дошло на ума.

Отъ София до Свиленъ пѫтувахъ около тридесеть часа. До Пловдивъ бѣше добре и тамъ се бавихъ съ голѣмо удоволствие отъ 1 часа до 6 часа вечерьта. Времето бѣше пролѣтно и вечерь при залѣзването на слънцето небето бѣ залѣно отъ едно златно сияние. Отъ Пловдивъ до Търново-Сейменъ, иди-дойди, но отъ тамъ нататъкъ — пази Боже! До Харманли пѫтувахъ въ фургона на единъ товаренъ влакъ и стигнахъ на гарата къмъ 4 часа сутриньта. До 10 часа сутриньта трѣбваше да обикалямъ около гарата и да пия чай въ едно мръсно кафене, дето единъ ветеринаренъ лѣкарь изтезаваше слуха ми съ своитѣ политически изявления предъ войницитѣ, кафеджията и други граждански лица. Още много, много глупость безнаказано се шири въ България!

Въ Свиленъ стигнахъ следъ единъ часъ, пакъ въ фургона на единъ военененъ влакъ. Не спахъ цѣла нощь. Измѫченъ, азъ само слушахъ веселитѣ закачки на войницитѣ-новобранци отъ Сливенъ, които отиваха по

частитѣ си. Самъ се чудя какъ не се разболѣлъ следъ толкова търкаляне отъ пѫтя презъ това зимно време. Спасило ме е сигурно облеклото ми и хубавото време.

Въ Свиленъ не намѣрихъ много ново, Григора срещнахъ отвѫдъ моста. Отидохме право въ квартирата, Азъ му разправихъ впечатленията си отъ София. Той ми разправи нѣщо за Одринъ, дето положението трѣбва много да се е влошило, защото бѣгствата продължаватъ.

Привечерь доведоха единъ младъ турчинъ, кандидатъ-офицеръ, който избѣгалъ отъ Одринъ и се предалъ на нашитѣ при Карталъ-тепе. Предалъ се, защото младитѣ офицери едва сега узнали въ какво безнадеждно състояние се намира обсадения градъ, оставенъ безъ подкрепа, на собственитѣ си сили, и видѣли, че е безполезно да се жертвуватъ. Тѣ имали нѣкакво събрание, вследствие на което решили да избѣгатъ. Само той успѣлъ.

Заловенъ е билъ при Папасъ-тепе отъ нашитѣ крепостни артилеристи Хаджи Селимъ, легендарниятъ водитель на разбойниитѣ въ Кърджали, когато искалъ да мине въ Одринъ. Сега лежи тукъ въ затвора. Искамъ да го видя.

Бездѣлници съ голѣми заплати разнасятъ слухъ, че минала нѣкаква телеграма презъ тукашната станция за Лозенградъ. Съобщавало се на главната квартира, че турцитѣ въ Лондонъ приели главнитѣ условия. Азъ не го вѣрвамъ.

17. — Гѫста мъгла лежи нздъ града, но не е тъй тежка, както въ София.

Отъ Одринъ продължаватъ да идватъ бѣглеци християни. Презъ последнитѣ дни дошли трима ученици, избѣгали съ необикновена смѣлость, а днесъ войници отъ разни части. Отъ думитѣ имъ се вижда, че лишенията се чувствуватъ вече много остро въ града.

18. — Образува се четвърта армия отъ VII и II дивизия, отъ македонскитѣ отряди и новобранци. Тя ще

бѫде насочена, както се вижда, къмъ Галиполския полуостровъ.

Доведоха на разпитъ нѣколко турски войници отъ Одринъ. Тѣ излѣзнали да се срещнатъ съ нашитѣ войници, за да узнаятъ нѣщо ново. Подмамили ги нѣколко сръбски конници и слѣдъ като ги накарали да оставатъ пушкитѣ си, обиколили ги и ги взели като пленици.

Привечерь дойде друга малка група избѣгали. Единъ отъ тѣхъ донесе едно хлѣбче, отъ тия, каквито яли войницитѣ въ Одринъ. Тѣ ще да тежатъ 100 гр. Вмѣсто съ соль, хлѣбътъ е месенъ съ саламура отъ сирене.

19. — Тая заранъ Григоръ замина за Лозенградъ изпратенъ отъ моитѣ благоложелания. А положението въ Одринъ е такова, щото градътъ чака едно малко побуттване, за да падне. Дезертьори продължаватъ да приижда̀тъ и отъ тѣхнитѣ разкази може да се състави една картина на положението вѫтре. Хлѣбътъ остава оскѫденъ, и този, който се намира, трѣбва да се извоюва отъ фурнитѣ съ люта борба. Турцитѣ ги крепи вѣрата, че и тѣхнитѣ тренове „геледжеклеръ", а минаването на нашитѣ влакове трѣбва да е много мѫчително зрелище за фанатизиранитѣ турци. Единъ офицеръ искалъ да стреля съ топъ върху единъ нашъ влакъ — както разправяше единъ избѣгалъ българинъ. Затова затворитѣ на орѫдията отъ къмъ тая страна били прибрани.

Единъ евреинъ отъ града, който фотографиралъ тълпата борещи се предъ една фурна, билъ арестуванъ.

20. — Силно впечатление ми направи уводната статия на Нойе Фрайе Пресе отъ 29 декемврий н. ст. Въ Цариградъ, царството на илюзиитѣ, впечатлението трѣбва да е било съкрушително. Да, Турция ще трѣбва скоро да даде онази жертва, която ще ѝ струва много сълзи. En attendant, струва ми се, че тая жертва ще изисква само много кръвь. Днешнитѣ софийски вестници съобщаватъ, че Царьтъ щѣлъ да замине за главната квартира. Тая новина, въ връзка съ нѣкои смѫтни, неуловими при-

знаци, ме кара да вѣрвамъ, че възобновяването на воен нитѣ действия е много вѣроятно.

Днесъ доведоха четирима турски конници, заловени отъ нашитѣ войници на източния секторъ. Тѣ сж първитѣ интелегентни турски войници, които виждамъ. Струва ми се, че онзи, който казваше, че е онбашия, е офицеръ преоблеченъ.

Преди обѣдъ въ стаята дойде сръбскиятъ подполковникъ Ивановичъ, началникъ щаба на сръбската войска. Стана дума за пощитѣ. Той изтъкваше голѣмитѣ недостатъци на нашитѣ пощи и разправяше съ най-голѣми подробности какъ хубаво е устроилъ той сръбската поща. Подиръ обѣдъ прочетохъ въ бѣлградския Политика една статия, дето се казва, че отъ какъ се е обявила мобилизацията въ Сърбия, пощенскиятъ мурдарлукъ превишилъ всѣка мѣрка. . .

Времето продължава да е пролѣтно.

21—23. — Нищо не се случи презъ тия дни. Очакваме изхода на преговоритѣ и посрещаме всѣки день бѣглеци отъ Одринъ.

Тая история би трѣбвало да бжде банална, но днесъ азъ изпитахъ силно вълнение. Избѣгали трима турци отъ северо-източната часть на крѣпостьта. На въпроса: Защо избѣгахте? единиятъ ми отговори: „Семействата ни се разсипаха, та ние Одринъ ли ще седимъ да пазимъ?“ А другиятъ, като спомена за децата си, напрегна всичкитѣ си сили да не заплаче, но не можа да надвие. . .

Разказитѣ на тия хора, очевидно искрени, свидетелствуватъ, че положението на града всѣки день става по-тежко. Давали имъ по едно хлѣбче на 24 часа.

Днесъ ми дадоха да прочета единъ купъ радиотелеграми, заловени отъ нашата станция. Отъ тѣхъ имаше две важни: въ едната Шукри паша съобщава, че здравословното положение на града е задоволително, а въ другата валията Халилъ бей иска 200,000 гроша за из-

дръжка на мухаджиритѣ, понеже фонда за тая цель билъ вече изчерпанъ.

Хубавото време изглежда, че ще ни напусне.

24. — Навечерие на Коледа. У тъмни зори ме събудиха виковетѣ на коледаритѣ, тръгнали да обикалятъ града. Спомнихъ си и азъ далечното време, когато съ сериозность си приготвяхме дрѣнови сопи и посрѣдъ нощь викахме отъ врата на врата „коледа".

Времето е вѣтровито, но бистро. Привечерь облацитѣ надделѣха.

Днешния день трѣбва да е билъ критиченъ въ хода на преговоритѣ. Това се вижда отъ последнитѣ пристигнали тукъ вестници; още по-добре се долавя отъ едни смѫтни признаци, отъ нѣщо което никой не знае и всѣки чувствува, — толкова забележително явление въ времена на силно напрежение. Къмъ обѣдъ се смѣташе, че преговоритѣ сѫ скѫсани. А скѫсатъ ли се преговоритѣ, каквото и да стане, войната ще продължи. Но вечерьта като че ли настѫпи новъ обратъ. И наистина, къмъ 7 часа дошла телеграма да се пуснатъ влаковетѣ презъ Одринъ. Тази телеграма отмѣнявала едно по-раншно разпореждание, което азъ не знаехъ.

Днесъ пристигнаха не по-малко отъ 80 души дезертьори и бѣжанци отъ Одринъ. Отъ тѣхъ само единъ бѣше турчинъ. Всички единодушно свидетелствуватъ, че въ града гладуватъ. Единъ гръцки учитель — голѣмъ хитрецъ и много несимпатиченъ въ своето държане — разправя съ безброй жестикулации интересни подробности: властитѣ описали всички храни, които се намиратъ у частни лица и взели 25%. Събрали 20 тенекии сирене. Турчина и единъ българинътъ разказаха, че чули да се говори за холера въ Янъкъ-кашла.

Присѫтствувахъ сутриньта на разпита на прочутия Хажди Селимъ, който задаваше толкова грижи на нашитѣ власти въ Кърджалии. Интересна фигура, действително: старъ, сухъ, изпитъ, той запазва въ очитѣ си

една голѣма изразителность. Погледътъ му е чистъ. Държи се спокойно, макаръ малко принизено. Вижда се, че е природенъ умъ и опитенъ човѣкъ. Ней-неприятно впечатление ми направи притворството, съ което военниятъ прокуроръ го накара да подпише чековетѣ за 2000 лири до Банкъ Отоманъ и Банкъ де Салоникъ, за да ги осребрятъ чрезъ Българската Народна Банка.

25. — Въ трена между Свиленъ и Андреево (с. Кадж-Кьой). Отивамъ да провѣря рапорта на турския офицеръ — капитанъ Хюсеинъ ефенди — който преглежда нашитѣ товарни влакове за Чаталджа. Минавамъ още единъ пжть презъ мѣста, които вече влѣзоха въ историята. Въ трена срещнахъ английския майоръ Howel, членъ на Балканския комитетъ. Пжтува за Лозенградъ, снабденъ съ препоржки до генералитѣ Савовъ, Димитриевъ и Фичевъ. Ще прегледа бойнитѣ полета при Лозенградъ, Люле Бургазъ и надолу и ще опише въ Таймсъ историческитѣ сражения. Азъ съмъ доволенъ отъ тази среща и завързвамъ разговоръ съ него. Той е съобщителенъ и любезенъ човѣкъ, — толкова, щото ме очудва. Осведоми се какъвъ съмъ. И за голѣмо мое удивление ми разправи, че сърбитѣ и гърцитѣ водили въ Парижъ и Лондонъ агитация въ нѣкои влиятелни кржгове, за да ги убедятъ, че ние не сме имали никакви голѣми боеве и че тѣ сж сразили главнитѣ турски сили, — разбира се за да вематъ голѣмъ дѣлъ отъ печалбата. „Тогава, казахъ азъ, би трѣбвало да приемемъ, че въ тази война Турция е излѣзла да се бие безъ войска, защото на всички е познато, че при Кумановo не е имало повече отъ 60,000 души турци. Но това не е тъй: ние заловихме турски документи, отъ които се установява, че при Люле-Бургазъ сме имали срещу себе си 28,8000 души турци“.

— Зная за тоя документъ, разправи ми полковникъ Жостовъ, който бѣ мой гостъ въ Лондонъ.

— Впрочемъ, прибевихъ, Вие ще отидите на самото мѣсто и ще видите съ очитѣ си всичко.

Въ Капитанъ-Андреево намѣрихъ всички, а най вече Хюсеинъ ефенди, озадачени и жадни да узнаятъ най-новото. Казахъ имъ, че отъ снощи има обратъ и че работата отива къмъ миръ. Аманъ, сулхъ олсунъ!— каза турскиятъ капитанъ, който ужасно скучае въ това осамотено гнѣздо.

На гарата азъ разгледахъ още единъ пѫть дене — пръвъ пѫть идвахъ на 7 декември вечерьта — цѣлата околность и всичкитѣ кѫтчета на помѣщението, за да си възстановя картината на турското бѣгство на 7 октомврий и тревогата на моя незнаенъ приятель Мито, на когото чувахъ треперливия гласъ по телефона въ Мустафа Паша. . . Рапорта изпратихме съ дрезина, а азъ веднага тръгнахъ обратно.

Уморенъ отъ пѫтя (отъ гарата до града дойдохъ пешъ), привечерь отидохъ въ стола да пия чай и да се освежа. Чай нѣмаше, защото самоваръ̀тъ се развалилъ, но около печката се бѣше набрала една значителна група отъ бездѣлници около щаба. Съ голѣма увереность, съ непогрѣшна компетентность тѣ разискваха върху положението и безмилостно разпъваха политиката на кръстъ. Въобще тая категория политикани, които сѫ станали противни на всички разбрани и работливи хора, би заслужвали да бѫдатъ изкарани на показъ.

26—27. — Андреево (Кадѫ-Кьой). Автомобилътъ ме отведе за единъ мигъ на гарата, а въ 5.30 ч. вечерьта тръгнахъ за Кадѫ-Кьой, въ фургона на товарния влакъ. Тамъ размишлявахъ върху трудноститѣ на желѣзничарската служба и върху грамадното усилие на нашитѣ желѣзничари отъ три месеца насамъ. И, достойно за възхищение, тѣзи хора не проявяватъ никаква нервозность, никаква умора: щомъ се събератъ нѣколко души на едно мѣсто — веднага почватъ шегитѣ.

На гарата Андреево заварвамъ моитѣ познати. Повече отъ вчера, тѣхъ ги занимава въпроса за преговоритѣ. Особено Хюсеинъ ефенди бѣ много угриженъ,

убитъ. Успокоявахъ го, че ще има миръ скоро и го утешавахъ за загубитѣ на Турция, като му цитирахъ думитѣ на социолога Бауеръ — il y a une logique en histoire. Дали ме разбра, не зная, но и азъ самъ бѣхъ стѣсненъ, като виждахъ неговата мжка.

Вмѣсто св. Никола, св. Стефанъ се показа съ бѣла брада: събудихъ се на 27 съ снѣгъ. Последния влакъ за Одринъ замина въ 6.30 часа сутриньта и цѣлия преди обѣдь, до като измине пжтнишкия влакъ за Свиленъ, азъ често съзерцавахъ дълбоката тишина на природата. Като че ли земята бѣ се спотаила, добила едно желанно спокойствие, следъ толкова вълнения, които преживѣ. Само далечъ. отвждъ Марица, се проточваше черната ивица на шосето и по нея безспирното шествие на единъ народъ къмъ пжтя на победитѣ.

Сърбитѣ до късно вечерьта и отъ рано изпъл аха гарата съ своитѣ пѣсни. Веселятъ се тѣ и нашитѣ войници, наблюдателни психолози, добре ги оценяватъ, като казватъ, че тѣ питатъ само за л е б а и д у а н а (тютюнъ).

Преди да замина за гарата, дадохъ на нашитѣ офицери идеята да поздравимъ екзарха съ именния му день. Едни се съгласиха, други смѣтаха, че може да му напакостимъ и въпроса си остана така. Да имахъ пари. щѣхъ самъ да му телеграфирамъ.

Да отбележа тукъ нѣщо, което ми тежи и което не зная какъ да си обясня: чувствувамъ се страшно умороенъ, безъ никакъвъ подемъ нито на ума, нито на чувствата.

31. — Снощи Григоръ се върна отъ пжтуването си въ Лозенградъ и Черкезъ-Кьой (щаба на Радко Димитриевъ). Срещалъ се е съ генералъ Савова три пжти; говорилъ е и съ генералъ Радко Димитриевъ. Много интересни работи разправи. Установява се положително, че боевете при Чаталджа сж били преустановени поради крайното изтощение на войскитѣ. Може да се смѣта за положително сжщо, че Русия не би видѣла съ

добро око нашето влизане въ Цариградъ, — щомъ като трѣбвало нашето правителство да я убеждава да ни остави Одринъ. Сърбитѣ (които пратили дветѣ си дивизии тукъ следъ настоятелни молби и следъ формалното увѣрение, че нѣма да бждатъ употрѣбени за атака) повишили своитѣ претенции въ Лондонъ, а гърцитѣ били просто нахални.

Онова, което ми направи най-силно впечатление, то е, че между Савовъ и Фичевъ не е имало разногласие за Одринъ. Макаръ Савовъ да не е мислилъ — както Фичевъ, — че Одринъ е непревзимаемъ, смѣталъ че има рискъ и. навѣрно желаейки да не се противопостави на правителството, което викало неизмѣнно: по-малко жертви — не е билъ за атакуването на града. Но поразителното е, че Царьтъ вѣрвалъ, какво ние можемъ да вземемъ Одринъ съ сила и когато се е водилъ боя при Чаталджа, той е заповѣдалъ на Савова да даде заповѣдь за атака. И той е трѣбвало съ мжка да го разубеждава — и успѣлъ да го разубеди.

Лошъ успѣхъ, който може би е пощадилъ много човѣшки живота, но който е пожертвувалъ много отъ придобивкитѣ на България — придобивки морални (прѣстижъ), материални (границитѣ на истокъ, на югъ и на западъ) и стопански. На който въ всѣки случай, се дължатъ нескончаемитѣ пазарлъци въ Лондонъ.

Нѣкои смѣтатъ, че Одринъ не ще може да се държи повече отъ 10 деня, други му даватъ 15 дни; азъ смѣтамъ, че ще се удържи повече, единъ месецъ най-малко, освенъ ако се случатъ непредвидени нѣща: било бунтъ на гарнизона, било болести.

Претенциитѣ въ Ромъния будятъ безпокойство въ София.

Януарий, 1913 г.

1. — Съ новымъ годомъ съ новымъ счастьемъ. — Струва ми се, че това руско благопожелание е най-умѣ-

ното, най-хубавото, най-небаналното. Годината, която си отива, бѣше щастлива за нашия народъ. Азъ вѣрвамъ непоколебимо, че новата ще увѣнчае успѣхитѣ на своята предшедственица. Азъ вѣрвамъ дълбоко, религиозно, въ свѣтлото бъдеще на нашия народъ. Той е народъ чуденъ: дай Боже да го упазимъ винаги такъвъ.

Наистина, новата година посрещаме съ тревога. Миръ̀тъ, претенциитѣ на гърци и сърби, разбойничеството на Ромъния.

Последното е най-голѣмата ни грижа сега.

Новата година посрещнахме снощи весело. Даже тя е първата година, която азъ посрещамъ така весело. Най-хубавото бѣше, че всичко се извърши съ мѣрка — нѣмаше никакви излишества.

Днесъ — чудесенъ зименъ день. Снѣгътъ блѣщи подъ топлитѣ лъчи на слънцето и въ въздуха се носи нѣщо празднично. И азъ се чувствувамъ съ повдигнато настроение. Подиръ пладне обикаляхме съ Григора на гости и на едно мѣсто край пороя въ града видѣхме опълченци да играятъ хоро. Свирѣше гайда. Картината бѣше много мила. Цвръсто, съ безконечни вариации на еднообразния ритъмъ, тия здрави мжже скачаха, предадени всецѣло на игра. Азъ много обичамъ гайда — мога да кажа, че никой инструментъ не ме трогва тъй дълбоко, следъ пияното — и съ умиление гледахъ тая сцена. Гледахме-гледахме, па току хопъ! на хорото и двамата. Азъ скоро се отпуснахъ, защото облеклото ми тежеше и се уморихъ, а Григоръ продължаваше. Скачаха, пѣха, пиха, после гайдата млъкна. Онзи, който бѣше на танеца, победоносно викна: „Нѣма по-сарпъ отъ българина“ — и попълни съ обичайната псувня сентенцията.

Снощи е билъ на гарата престолонаследника и си заминалъ. Тая вечерь щѣли да дойдатъ нѣкои министри, генералъ Савовъ, генералъ Фичевъ и полковникъ Нерезовъ. Сигурно тѣхното идване е въ връзка съ въпроса за Одринъ.

2. — Въ трена между Андреево и Свиленградъ. Челото и очитѣ ми се свиватъ и трептятъ отъ умора и безсъние, ржцетѣ ми горятъ, но тъкмо сега искамъ да си отбележа снощната тревога, на която бихъ се смѣлъ и самъ, ако не бѣхъ капналъ.

Снощи тъкмо си лѣгахме, дойдоха отъ щаба бързо да ни съобщятъ да се стѣгаме и двамата за Кадж-Кьой. Рекохме си: Тука има нѣщо. Но вървейки въ тъмнината, азъ казахъ на Григора. Ами ако е само за турчина? — Страшно ще ме е ядъ. Но нѣма защо изрично да ни викатъ и двамата. Не, тука има нѣщо. Разбира се, това нѣщо не можеше да бжде друго освенъ преговоритѣ за предаването на Одринъ. Съ тия мисли вървѣхме ние. Когато се отбихме въ уличката на опълченцитѣ, азъ пакъ казахъ своитѣ съмнения: ако имаше такова нѣщо, колкото и да го пазятъ нашитѣ офицери, настроението имъ ще ги издаде, — а въ тѣхното настроение азъ не забелязахъ нищо. Ти забеляза ли нѣщо? питамъ Григора. — Какъ не! И той ми разправи съ каква положителность щабътъ (съ генерала на чело) вѣрва въ предстоящето падане на обсадения градъ. Най-после спрѣхме се на обяснението, че генералъ Савовъ трѣбва да е уговорилъ съ Наазъмъ паша, при последното имъ свиждане въ Чаталджа, предаването на Одринъ. После, днесъ биде съобщено, че тамъ сж чували пушечни гърмежи, които може да означаватъ нѣкакъвъ бунтъ.

Скоро паднаха всички предположения: „Хайде, Милевъ, бързай, че предпоследния тренъ заминава въ 12 часа“. И азъ заминахъ като казахъ, че тия 12 часа ще станатъ най-малко два. Оказа се, че малко съмъ наддалъ: отъ Свиленъ тръгнахмевъ 4 часа сутриньта и цѣлата нощь почти прекарахъ правъ. Въ Андреево намѣрихъ всичко, както си бѣше — само скръбьта на Хюсеинъ ефенди се е увеличила и копнежа му за миръ е станалъ болезненъ.

Тая сутринь тръгвамъ обратно. Да видимъ кога ще стигна.

На свиленската гара видѣхъ царския влакъ. Генералъ Савовъ, който снощи не дойде, тръгналъ тая сутринь насамъ заедно съ генералитѣ Димитриевъ, Кутинчевъ, Ковачевъ. Дошли сѫ и министритѣ отъ София. (Не съмъ сигуренъ дали Царьтъ е тукъ). Очевидно, деньтъ е сѫдбоносенъ и събранието—решително. Отъ него ще излезе миръ или война.

Привечерь почва да се чувствува известна мѫчителность. Говори се даже, че сме щѣли да отстѫпимъ по въпроса за Одринъ.

Четохъ донесението на единъ сръбски офицеръ отъ линията. Единъ помакъ — турски офицеръ, разправилъ на единъ нашъ, че Шукри паша и 10 души офицери били убити въ Одринъ. По линията на турцитѣ владеела нервозность.

3. — На гарата тукъ или Кара-Агачъ се е състоялъ съвета на министритѣ и генералитѣ, подъ председателството на Царя. Царьтъ си е заминалъ обратно въ 2 ч. презъ нощьта, генералитѣ и министритѣ подиръ — него.

Какво решение е било взето въ това паметно събрание? Никой нищо не знае. Нищо положително не е проникнало навънъ. Но за забелѣзване е, че вчерашното напрежение е изчезнало. Хората се успокоиха нѣкакъ. Преобладава вѣрването, че войната ще се поднови.

За пръвъ пѫть днесъ зимата царува напълно. Снѣгъ вали на пресекване отъ сутриньта и покрива земята.

4. — Заминаха за частитѣ си 2000 оздравѣли войници отъ боевете при Бунаръ-Хисаръ—ЛюлеБургазъ. Тѣ престояха единъ день въ града, но внесоха голѣма веселость и си отидоха съ пѣсни и смѣхъ.

Войнишкитѣ писма, които четемъ, показватъ чудесно настроение. Оплакванията сѫ изключения. Съдържанието на писмата е изобщо все едно и сѫщо: гледайте добитъка, гледайте децата. Подъ влиянието на почивката и

на празницитѣ (и виното) среща се вече и другъ мотивъ: еротически.

Като че на война отива работата. Но азъ още съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че се лъжа.

Деньтъ бѣше чудесенъ. Ярко слънце правеше да блѣщятъ милиони диаманти по бѣлата постеля на земята. Въ обиколката, която направихъ преди обѣдъ изъ махалата отвждъ моста, стори ми се, че преживевахъ днитѣ на детинството си.

6—7. — Два дни празници, съ веселие за Йордановци и Ивановци. Нищо нѣма за отбелязване презъ тия дни, освенъ хубавото време, напоено съ пролѣтенъ дъхъ.

Въ положението пъленъ застой.

8. — Писахъ писмо на професоръ Йорга въ Букурещъ. Поздравихъ го за умната му речь въ ромънската камара по националния въпросъ. Казахъ му, че ромънскитѣ политици играятъ съ въпроса за компенсациитѣ една опасна игра и че вестникаритѣ имъ вършатъ пакостна работа. Никакво равновесие нѣма да се възстанови съ присъединяването на Силистра и на едно парче земя, а само ще си създадатъ единъ неприятель, който ще иска да си отмъсти при първото тѣхно затруднение.

Върна се отъ бойнитѣ полета английския майоръ Howell. Впечатленията му били добри.

Главната квартира се премѣстила въ Димотика. Това дава да се мисли за едно подновяване на военнитѣ действия. Но пъкъ отъ друга страна военнитѣ влакове минаватъ презъ Одринъ, та не знае човѣкъ що да мисли.

9. — Времето почва да се разваля. Пжтувамъ за Андреево.

10. — Между Андреево и Свиленградъ. Вчера на отиване дълго време се свѣткаше къмъ юго-изтокъ. Но свѣткане силно. Всички се питахме какво е: прожекторъ — не е; артилерийска стрелба — не е; безжиченъ телеграфъ — не е. Трѣбва да е свѣткавица. Но пъкъ

свѣткавица всрѣдъ зима? Оказа се действително, че било свѣткавица. Дъждътъ се пренесе и насамъ.

Снощи още чухъ, че единъ човѣкъ, дошълъ отъ Пловдивъ, разправялъ какво Турция отговорила на силитѣ и се съгласила да отстжпи Одринъ. Азъ погледнахъ на тая новина скептически. Но тая зарань се събудихмэ съ сжщата весть, донесена въ Андреево отъ депутата Лафчиевъ и директора на пощитѣ Стояновичъ. Въ Свиленградъ ще я провѣря. Но Хюсеинъ ефенди се много зарадва.

Въ града. Новината като че се потвърдява, но официално нищо не е известно.

11. — Дали да вѣрваме? Споредъ телеграми отъ Агенцията, Кямилъ паша падналъ, на власть дошли младотурцитѣ. Великъ везиръ станалъ Мэхмудъ Шевкетъ паша. Ако това се потвърди, войната може да се смѣта за сигурна.

12. — Младотурцитѣ сж извършили превратъ въ Цариградъ и сж взели властьта. Главнокомандуващия Назъмъ Паша е убитъ въ Високата Порта. Промѣната е пълна и войнята вече иде — освенъ ако въ нѣколко дни се извърши новъ превратъ.

Стана едно раздвижване въ щаба. Викаха ме да напишемъ съ младия Басмаджиевъ на турски едно писмо до Шукри паша. Главната квартира имала сведения, че той билъ старо турчинъ и мислейки, че може да се използува настроението му, предписала на генерала да влѣзе въ сношения съ него. И генерала му съобщава станалия превратъ въ Цариградъ и на края му казва, че ако желае една среща съ него, той съ готовность ще се отзове на нея. Превеждайки българския текстъ на турски, азъ изпитвахъ едно силно чувство на неудоволствие: мжчно ми бѣше защо се прави това, защо му се пише на турски; и намирахъ писмото безпредметно, когато влѣзна въ стаята полковникъ Жековъ и прибави последната фраза — за срещата.

Отъ Одринъ продължаватъ да прииждатъ бѣжанци. Днесъ тѣ бѣха необикновено много — и твърде интересни: една група ученици, най-голѣмия на 18 години, най-малкия на 15, всички българи, а между тѣхъ едно момиче — ученичка, Бурилкова, отъ Малко-Търново. Най-интересенъ бѣше малкия, Ефтимъ, който знаеше много работи да разкаже.

13. — Днешния день премахна всички съмнения върху значението и важността на цариградския превратъ. Трѣбва да се очакватъ решителни събития.

Шукри паша отговори на писмото на генерала. Благодари му за любезността да го осведоми за цариградскитѣ събития, по които той билъ впрочемъ — е с а с е н ъ — осведоменъ. Колкото за срещата, той нѣмалъ нуждното разрешение отъ главната квартира и е принуденъ да я отложи за п о - ч е с т и т о б ъ д е щ е — б и р а т н и м е с у у д е. Хитъръ турски отговоръ! Генералътъ ме вика да му обясня какво значи туй „честито бъдеще"; азъ му казахъ, че го разбирамъ въ смисълъ на по-благоприятенъ случай.

14—21. София. — Не ходихъ много и съ малцина се срещнахъ, но като събера и пречистя впечатленията си, остава следното, — що се отнася до настроението на обществото, до общото политическо настроение:

Липсата на гражданско и патриотическо възпитание у нашето общество, тѣснотата на идеитѣ му и ограниченостьта на неговата култура сж поставени на изпитание отъ войната. И азъ наблюдавахъ това любопитно явление, че когато цѣлата войска се намира въ отличенъ духъ, не се оплаква отъ положението си и не се бои отъ войната, — бездѣлницитѣ въ София показватъ голѣма нервозность. За тѣхъ и Одринъ е непревземаемъ и Чаталджа е страшна, и Галиполи е силенъ. Жертви не искатъ да се даватъ, но жертвитѣ ги оценяватъ нѣкакси еснафски, губейки съвършено изъ очи значението на настоящата война и перспективитѣ, които тя открива

за нашия народъ. И колкото повече се взирахъ въ това отвратително душевно състояние, колкова повече растеше моето удивление предъ народа, народа, който работи и твори бѫдещитѣ сѫдбини на България.

За политическото положение говорихъ съ Г. Радевъ, началникъ на политическото отдѣление при Министерството на Външнитѣ работи, съ доцента Ал. Цанковъ и съ други. Впечатлението ни е, че балканския съюзъ, отъ който азъ до сега не можахъ да се възхитя, ще ни наложи скоро нови изпитания.

26. — Утре по всѣка вѣроятность ще напусна Свиленъ, трѣбва да се върна въ София на работа. Възползуванъ отъ хубавото — топло пролѣтно време — отивамъ да се простя съ хубавата долинка задъ града. Излизаме съ художника Щъркеловъ. Слънцето грѣе пролѣтно. Небето е безоблачно, гълѫбово. Природата почва да се събужда. Младото жито добива изумруденъ блѣсъкъ, а по междинитѣ се виждатъ дребни китки млада трева, като букли на младо жизнерадостно дете.

Стигнахме до малката рѣка. Художникътъ търси удобно мѣсто за своята работа, азъ кацвамъ на едно черничево дърво и тамъ пиша тия бележки.

Тишина, успокоителната и ободряваща тишина на природата. Само отъ време на време се чуе цвърчене на птички, предвестници на пролѣтьта; по на рѣдко достига говоръ на селянитѣ, които сѫ тръгнали да обработватъ земята. А отъ юго-изтокъ се носятъ тъмни и страховити тътнежитѣ на орѫдията.

Григоръ получи копие отъ изложение, което Скопския Революционенъ окръгъ е отправилъ до г. Гешова, за да му каже, че българитѣ отъ скопско не искатъ да се отлѫчватъ отъ общото българско отечество и че нѣма да търпятъ чуждо господство. Изложението, написано хубаво, прави ободряващо впечатление: то призовава нѣкакси героичнитѣ революционни времена.

Бомбардировката на Одринъ продължава, непрекѫснато. Ние отъ тукъ слабо я чувствуваме и резултатитѣ ѝ не виждаме; но трѣбва да сѫ вече осезателни, особено върху духътъ на гарнизона. Тая вечерь ми донесоха за прочитане нѣколко радиотелеграми, заловени отъ нашата станция. Отъ Цариградъ съобщаватъ на Одринъ на 25 януарий въ 11 часа и 35 м.: „Завзехме станцията Чаталджа и всички върхове предъ нея. Неприятелтъ бѣга. Напредваме и отъ къмъ Галиполи. Нека иматъ малко търпение".

Тая телеграма потвърдява разказитѣ на дезертьоритѣ, които били лъгани, че Енверъ бей и Ниази бей съ своитѣ войски напредватъ отъ къмъ Чаталджа и Галиполи и ще освободятъ Одринъ. А пъкъ Шукри паша съобщава въ Цариградъ, че откато консулитѣ на великитѣ сили въ Одринъ — Клименко (руски), Кине (френски), Херцфелдъ (австрийски и германски), Самсонъ (английски) — сѫ телеграфирали на своитѣ посланици въ Цариградъ, бомбардирането на града се извършва съ необикновена сила, дене и ноще.

Нашиятъ успѣхъ при Галиполи е голѣмъ. Турцитѣ сѫ изтикани въ тѣснината.

При Подима, на Черно море, е имало опитъ за турски десантъ. Излѣзълъ яловъ. Нашитѣ опълченци сѫ избили часть отъ слѣзлитѣ войски, другитѣ принудили да избѣгатъ.

При Чаталджа малки турски части се опитали да минатъ въ настѫпление, но сѫ били просто покосени. Между убититѣ имало много старци и млади момчета, едни облечени въ униформа, други цивилни; имало и черни.

27. — Свиленградъ—София.

Напуснахъ щаба следъ радушни сбогувания съ офицери и другари. Заминахъ, отнасяйки две хубави новини и отлични спомени. Новинитѣ бѣха, на 26 турската галиполска армия, която предприела три атаки, е претър-

пѣла ужасно поражение. Въ телеграмата на генерала бѣше казано, че загубитѣ на турцитѣ не били още преброени, но въ две долини имало толкова турски трупове, щото правѣли отвръщение. . . А Гешовъ билъ казалъ на двама англичани на софийската гара, че загубитѣ сж взели турцитѣ сж най-малко 12,000 души. Нашитѣ сж взели едно знаме, едно планинско орждие и безброй пушки и патрони и снаряди. Въ моитѣ очи тоя бой се рисува като половина Люле-Бургазъ. Браво на радомирци!

Другата новина: Вчера четири турски полка се опитали да нападнатъ нашитѣ на източния секторъ. Настжпили, необезпокоявани отъ никого, и завзели единъ нашъ редутъ. Като достигнали на 100 крачки отъ 10 полкъ, 10, 23 и 29 полкове дали нѣколко залпа и се хвърлили срещу тѣхъ на ножъ. Който се е спасилъ съ бѣгство, спасилъ се е; другитѣ били избити и измушкани. Преваземането на Одринъ не може вече да бжде далечно.

Отпжтувахъ подъ настроението отъ тия новини. Време великолепно. Слънцето облива съ топлитѣ си лжчи цѣлата равнина на Марица. Жълтия минзухаръ се усмихва по хълмоветѣ край линията. Работнитѣ български ржце сж сграбчили вече оралото и азъ виждамъ жени, които мжжки държатъ плуга и творятъ народното богатство. Сжщитѣ сцени, както подиръ мобилизацията.

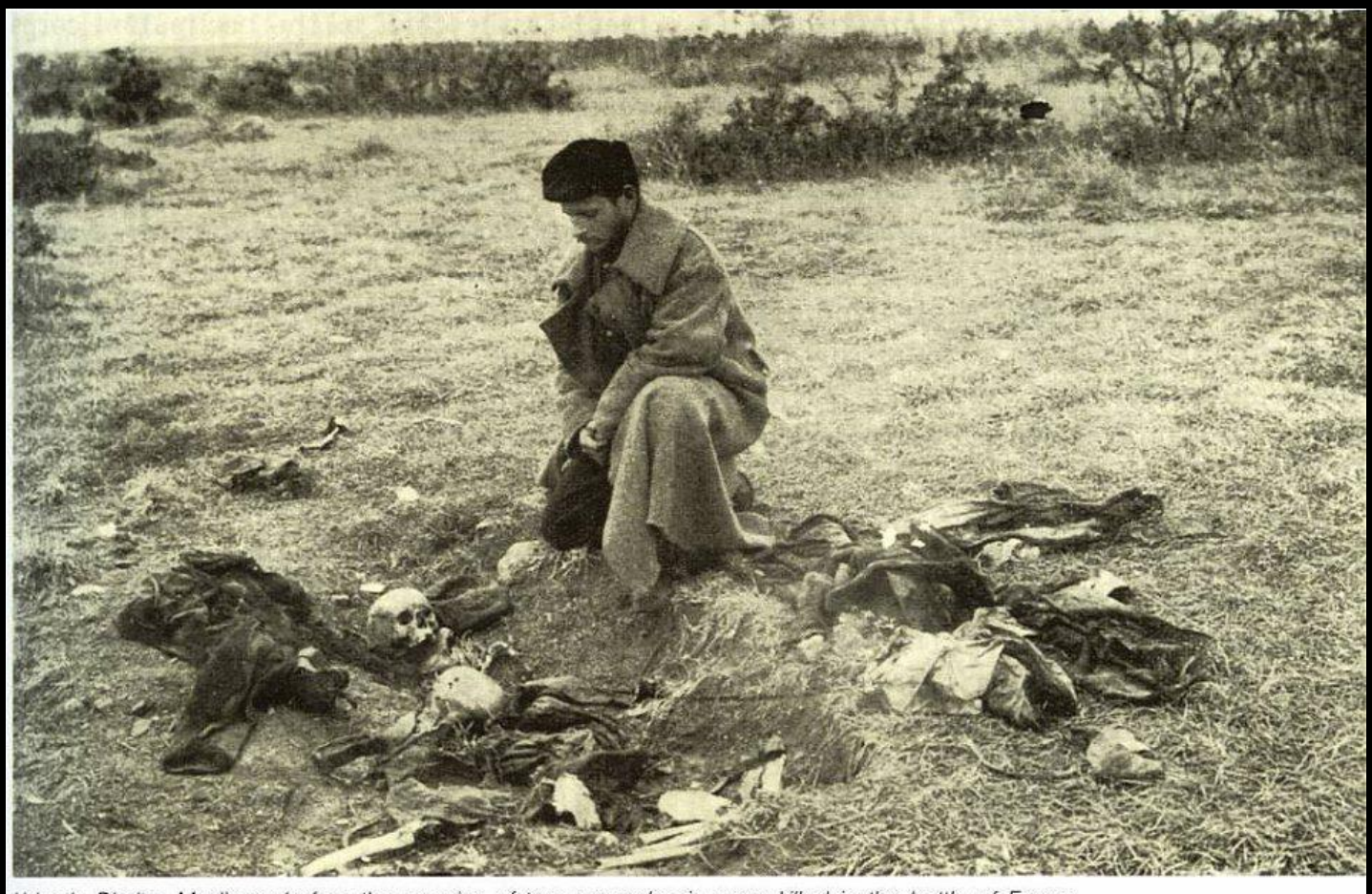
ЦЕНА 15 ЛЕВА

Още стотици книги на дейци родени в географска област Македония може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски"
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres